

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“SƏNAYE MÜƏSSİSƏSİNİN İNKİŞAFINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN
ROLU”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Kazımov Rəşad Fazil

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20** _____ **-ci il**

**“SƏNAYE MÜƏSSİSƏSİNİN İNKİŞAFINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN
ROLU”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060405-Sənayenin təşkili və idarə olunması

İxtisaslaşma: Müəssisə iqtisadiyyatı

Qrup: 262

Magistrant:

Kazımov Rəşad Fazil oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., dos. Vəliyeva Səbinə İzzət qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

**i.ü.f.d., dos. Hümbətova Suqra İnkilab
qızı**

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

**i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu**

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Rəşad Kazımov Fazil oğlu and içirəm ki, “Sənaye müəssisəsinin inkişafında xarici investisiyaların rolu” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

SƏNAYE MÜƏSSİSƏSİNİN İNKİŞAFINDA XARİCİ İNVESTİSİYALARIN ROLU

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Mövzunun aktualığı ölkənin hazırkı vəziyyəti sənayenin, ticarətin və xidmətlərin bütün sahələrində rəqabətin sürətli artımı ilə xarakterizə olunur.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işinin məqsədi müasir iqtisadiyyatda sənaye müəssisələrinin inkişafında xarici investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərini öyrənmək və müəssisənin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün metodiki və praktiki tövsiyələrin işlənib hazırlanmasıdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işində tədqiqat üzrə hər mərhələdə elmi analiz, həm də ümumi metodlardan, ekspert qiymətləndirmə, məntiqi təhlil, statistik və iqtisadi metodlardan, müqayisə metodundan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin materialları, dövrü nəşrlərin məlumatları, ölkənin sənaye müəssisələrinin statistik materialları, dissertasiyanın mövzusu ilə bağlı monoqrafik və digər elmi ədəbiyyatlar, internetdəki materiallar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə əngəl olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, COVID-19 pandemiyası dövründə yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Sənaye müəssisələrinin investisiya siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, xarici investisiyaların rolu və həyata keçirilməsi üçün investisiyanın formalaşması və həyata keçirilməsi prosesinə birbaşa və ya dolaylı təsir göstərən daxili və xarici mühitin bütün komponentlərinin nizamlı məcmusunu əks etdirən model hazırlanmışdır.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: İşin praktiki əhəmiyyəti müəssisənin orta və uzunmüddətli investisiya siyasətinin formalaşmasında və həyata keçirilməsində əldə edilmiş nəticələrdən istifadə etmək, onun həyata keçirilməsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək və inkişafın prioritet istiqamətlərini müəyyən etmək imkanı ilə müəyyən edilir.

Açar sözlər: Sənaye müəssisələri, xarici investisiyalar, investisiya siyasəti, prioritet istiqamətlər, investisiya siyasətinin səmərəliliyi

THE ROLE OF FOREIGN INVESTMENT IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

SUMMARY

The actuality of the subject: Relevance of the topic The current situation in the country is characterized by rapid growth of competition in all areas of industry, trade and services.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation is to study the features of the formation and implementation of foreign investment policy in the development of industrial enterprises in the modern economy and to develop methodological and practical recommendations for assessing the effectiveness of investment policy.

Used research methods: In the dissertation work, scientific analysis, as well as general methods, expert assessment, logical analysis, statistical and economic methods, comparison method were used at each stage of the research.

The information base of the research: data of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan, materials of the Ministry of Economic Development, data of periodicals, statistical materials of industrial enterprises of the country, monographs and other scientific literature on the topic of the dissertation, materials on the Internet.

Restrictions of research: Theoretical and methodological shortcomings that hinder the implementation of the research, lack of sufficient information base during the COVID-19 pandemic, etc.

The novelty and practical results of investigation: A model has been developed to define the investment policy of industrial enterprises, the role and implementation of foreign investments, a systematic set of all components of the internal and external environment that directly or indirectly affect the process of investment formation and implementation.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the work is determined by the ability to use the results obtained in the formation and implementation of medium and long-term investment policy, assess the effectiveness of its implementation and identify development priorities.

Keywords: Industrial enterprises, foreign investments, investment policy, priorities, efficiency of investment policy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
ASC	Açıq Səhmdar Cəmiyyəti
AR	Azərbaycan Respublikası
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
COVID-19	Koronavirus pandemiyası
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. MÜƏSSİSƏNİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN VƏ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	12
1.1. Müəssisənin investisiya siyasətinin mahiyyəti və onun müəssisənin inkişafına təsiri	12
1.2. Müəssisənin investisiya fəallığına təsir edən amillər.....	22
1.3. Müəssisələrin inkişafında xarici investisiyaların rolu.....	28
II FƏSİL. SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	35
2.1. Sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	35
2.2. Sənaye müəssisələrinə xarici investisiyaların cəlb olunma səviyyəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	46
III FƏSİL. SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN XARİCİ İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ	59
3.1. Sənaye müəssisələrində investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri	59
3.2. Müəssisələrə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin yüksəldilməsi yolları	66
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	73
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	75
Cədvəllərin siyahısı	79
Qrafiklərin siyahısı	79
Sxemlərin siyahısı	79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Qlobal iqtisadi böhranın nəticələrinin aradan qaldırılması dövründə müəssisələr onların davamlı inkişafına sabitliyi poza bir çox amillərin kompleks təsiri nəticəsində çətin dəyişikliklər dövrünü yaşayır. Investisiyaların çətin əldə edilməsi səbəbindən maliyyə resurslarının çatışmazlığı problemi əhəmiyyətlidir. Əsas kapitalın yenilənməsinin, istehsal gücünün artırılmasının əsas şərti, bir tərəfdən kapitalın istifadəsi ilə bağlı xərcləri minimuma endirməyə, digər tərəfdən isə kapital artımını təmin etməyə imkan verən investisiya siyasətinin uğurla həyata keçirilməsidir. Investisiya siyasətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi üzrə tövsiyələrin təkcə elmi əhəmiyyətini deyil, həm də praktiki əhəmiyyətini müəyyən edən idarəetmə qərarlarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi zərurətini müəyyən edən budur.

Mövzunun aktuallığı ölkənin hazırkı vəziyyəti sənayenin, ticarətin və xidmətlərin bütün sahələrində rəqabətin sürətli artımı ilə xarakterizə olunur. Bu, sahibkarları öz məhsullarının rəqabətqabiliyyətliliyini artırmaq üçün yeni yollar, o cümlədən maliyyə idarəçiliyi və marketinqdə müasir yanaşmalardan istifadə yolu axtarmağa məcbur edir. Əlavə kapitalın artırılması bir çox sənaye müəssisələri üçün eyni dərəcədə vacibdir. Lakin yerli kreditlərin yüksək qiyməti, eləcə də Azərbaycanın maliyyə institutlarının kifayət qədər kredit qabiliyyətinin olmaması bu problemi praktiki olaraq həll olunmaz edir. Buna baxmayaraq, ölkədə müəssisələrin investisiya fəaliyyəti onların iqtisadi siyasətinin ən vacib aspektlərindən biri olaraq qalır.

Bazara keçid şəraitində ölkə iqtisadiyyatında yerli və xarici kapitaldan mümkün və ən səmərəli istifadə məsələləri, habelə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi sahəsində Qərb ölkələrinin təcrübəsinin öyrənilməsi, xüsusi aktuallıq qazanır. Bu vəziyyətdə həll yollarından biri, fikrimizcə, korporativ maliyyə strategiyalarında dəyişiklik ola bilər. Müəssisənin inkişafı üçün ən yaxşı variantın

seçilməsi onun ehtiyaclarından asılı olaraq bir neçə mərhələni əhatə edir. Birinci mərhələ onun cari maliyyə vəziyyətinin qiymətləndirilməsindən və inkişafı üçün tələb olunan kapitalın miqdarının müəyyən edilməsindən ibarətdir. Növbəti mərhələdə şirkətin gələcək fəaliyyətinin maliyyə modeli hazırlanır və qiymətləndirilir. Eyni zamanda, onun səmərəliliyini artırmaq üçün bütün mümkün yollar hərtərəfli təhlil edilir: marketinq strategiyasının dəyişdirilməsindən tutmuş maliyyə menecmentinin modernləşdirilməsinə qədər. Üçüncü mərhələdə kapitalın cəlb edilməsi və ondan istifadənin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün optimal üsul müəyyən edilir. Dördüncü mərhələdə biznes plan və investisiya memorandumu hazırlanır və layihə həyata keçirilir. Kapitaldan səmərəli istifadəni şərtləndirən ən mühüm amillərdən biri şirkətdə və sənayedə həyata keçirilən investisiya siyasətidir. Bu gün investisiya proqramlarının həyata keçirilməsi üçün yeni yanaşmalar və imkanlar hazırlanır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin aktual iqtisadi problemləri Azərbaycanlı müəlliflərdən Abbasova N.H., Atakişiyev M.C., Nurəliyeva R.N., Aslanov H.H., Əliyev R., Novruzov N., Məmmədov M., İbrahimov İ.H., Kərimov K.S. və başqalarının əsərlərində ətraflı öyrənilmiş, praktiki göstərişlər verilmişdir.

Tədqiqat zamanı dünyanın müxtəlif ölkələrindən olan digər alimlərin və başqa tədqiqatçıların nəzəri baxışları ilə tanış olmuş, onların fikirlərindən bəhrələnmişdir. Bu əsərlər əsasən investisiya üzrə problemlərə, müəyyən əsas iqtisadi nəzəriyyələrdə müddəaların təhlil edilməsinə həsr edilmiş və tədqiqatın aparılmasında bu tədqiqatlara istinad olunmuşdur.

Tədqiqatın əhəmiyyətini dərk etməklə yanaşı qeyd etmək lazımdır ki, tədqiqatda sənaye müəssisələrinin investisiya siyasətinin problemləri sistemli şəkildə həll edilməmişdir. İqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafında müəssisələrin müstəsna rolunu nəzərə alınaraq investisiya qoyuluşunun genişləndirilməsi və fəaliyyətin şaxələndirilməsi məsələləri diqqətə çatdırılıb, o cümlədən sektorda daxili investisiyaların çatışmazlığına səbəb olan amillər ətraflı öyrənilib.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işinin məqsədi müasir iqtisadiyyatda sənaye müəssisələrinin inkişafında xarici investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərini öyrənmək və müəssisənin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün metodiki və praktiki tövsiyələrin işlənib hazırlanmasıdır. Bu məqsədə nail olmaq, bu tədqiqatın mövzusunun ardıcıl olaraq ortaya qoyan aşağıdakı bir-biri ilə əlaqəli vəzifələri həll etməklə həyata keçirilmişdir:

- müəssisələrin investisiya siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinin nəzəri əsaslarını öyrənmək;

- müəssisədə investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi mərhələlərini konkretləşdirmək;

- müəssisələrin inkişafında xarici investisiyaların rolunu müəyyənləşdirmək;

- hazırda mövcud olan sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin təhlilini aparmaq;

- sənaye müəssisələrinə xarici investisiyaların cəlb olunma səviyyəsinin təhlilini aparmaq;

- müəssisələrə xarici investisiyaların cəlb olunmasının yüksəldilməsi istiqamətlərini müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın obyektini və predmeti: Tədqiqat obyektini ölkədə fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin investisiya siyasəti, predmetini isə formalaşma prosesində yaranan təşkilati, iqtisadi və idarəetmə münasibətləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində tədqiqat üzrə hər mərhələdə elmi analiz, həm də ümumi metodlardan, ekspert qiymətləndirmə, məntiqi təhlil, statistik və iqtisadi metodlardan, müqayisə metodundan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin materialları, dövri nəşrlərin məlumatları, ölkənin sənaye müəssisələrinin statistik materialları, dissertasiyanın

mövzusu ilə bağlı monoqrafik və digər elmi ədəbiyyatlar, internetdəki materiallar təşkil etmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın həyata keçirilməsinə əngəl olan nəzəri-metodoloji çatışmazlıqlar, COVID-19 pandemiyası dövründə yetərli informasiya bazasının olmamağı və s.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Sənaye müəssisələrinin investisiya siyasətinin müəyyənləşdirilməsi, xarici investisiyaların rolu və həyata keçirilməsi üçün investisiyanın formalaşması və həyata keçirilməsi prosesinə birbaşa və ya dolaylı təsir göstərən daxili və xarici mühitin bütün komponentlərinin nizamlı məcmusunu əks etdirən model hazırlanmışdır.

Müəssisənin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin göstəricisi təklif olunur ki, bu da onun formalaşması və həyata keçirilməsinin xüsusiyyətlərini nəzərə alır və birincisi, müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin vəziyyətinin diaqnostikasını aparmağa, ikincisi, imkanlarını müəyyən etməyə imkan verir.

Müəssisənin investisiya siyasətinin səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi metodologiyası işlənib hazırlanmış, səmərəlilik göstəricisinin hesablanması və onun dəyişməsinin ümumi tendensiyalarının müəyyən edilməsini özündə ehtiva edir və gəlirliliyi ilə seçilir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: İşin praktiki əhəmiyyəti müəssisənin orta və uzunmüddətli investisiya siyasətinin formalaşmasında və həyata keçirilməsində əldə edilmiş nəticələrdən istifadə etmək, onun həyata keçirilməsinin səmərəliliyini qiymətləndirmək və inkişafın prioritet istiqamətlərini müəyyən etmək imkanı ilə müəyyən edilir. Tədqiqatdan alınmış nəticələrdən əldə olunan nəticə və tövsiyələr, əsas müddəalar ökədə fərqli icraedici və qanunverici qurumların, işgüzar cəmiyyətlərin, tədqiqat institutlarının və təşkilatların tərəfindən sənaye müəssisələrinə dair sahələrdə prioritetlər hazırlanarkən, sosial-iqtisadi inkişafa aid strategiyalar və proqramlar hazırlanarkən və investisiya siyasətin istiqamətində istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. MÜƏSSISƏNİN İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN VƏ FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1. Müəssisənin investisiya siyasətinin mahiyyəti və onun müəssisənin inkişafına təsiri

Müasir şəraitdə yoxlanılmış iqtisadi inkişafa və dünya iqtisadiyyatı üzrə inteqrasiyaya innovasiya siyasəti olmadan mümkün deyildir, çünki bazar iqtisadiyyatının inkişafı və onun davamlı inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması daha çox ölkənin və dövlətin innovativ fəaliyyətindən asılıdır. İnnovasiya sahibkarlıq inkişafına və səmərəliliyinə kömək edən innovasiyaların yaradılması və tətbiqi prosesinə aiddir. Ümumiyyətlə, innovasiyaya bir çox amillərin təsiri mövcuddur:

- xarici mühit üzrə vəziyyət (bazar növü, rəqabət xarakteri, dövlətdə antiinhisar siyasət, iqtisadiyyat üzrə dövlətin tənzimlənmə siyasəti və s.);

- daxili mühit üzrə vəziyyət (texniki, maddi və maliyyə resursları üzrə vəziyyət, istifadə olunan avadanlıqların səviyyəsi, təşkilati strukturda mürəkkəblilik, təşkilata aid daxili mədəniyyət və s.);

- innovasiya prosesində idarəetmənin obyektinin onun əsas xüsusiyyətidir.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün ölkədə innovativ məhsulların istehsalı üzrə təşkili üçün ilk olaraq elmi-texniki tərəqqidə ən son nailiyyətlərindən istehsalatda istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. İnnovasiyaların inkişafı sisteminin formalaşdırılması hazırda ölkə iqtisadiyyatında ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu, ilk olaraq, əmtəə istehsalçıları üzrə innovativ resurslara tələbatın ödənilməsi və istehsalda intensivləşməni ortaya qoyur. İqtisadiyyatda firmaların innovativ istehsal prosesi yaratmaq və innovasiyaları mənimsəyib tətbiq etmək imkanları azdır. Dolayısı ilə bu sahədə innovasiyaların mənimsənilməsi və mövcud sosial-iqtisadi problemlərin həlli sisteminin formalaşdırılması ötrü məqsədli investisiyanın proqramlarını həyata keçirməyə ehtiyac vardır. Müasir zamanda hər hansı ölkədə inkişafda investisiyanın rolu mühüm əhəmiyyətə malikdir. İnnovasiyaların təhlükəsiz iqtisadi artımı və

ölkənin iqtisadiyyatı üzrə rəqabət qabiliyyətliliyini təmin etdiyini, əhali üzrə həyat səviyyəsini yüksəltməyə zəmin yaratdığını söyləmək olar. İnvestisiya üzrə artımı və iqtisadi artımı təmin etməkdən ötrü bazar infrastrukturunu genişləndirmək və təkmilləşdirmək, investisiyaları iqtisadiyyat üzrə prioritet sahələrə yönəltmək, iqtisadiyyata aid strukturda elm tutumlu sahələrdə xüsusi çəkinin artırılması zəruridir (Sadıqlı Ş. 2017: s.39).

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri investora və iştirakçılara bölünür. Öz borc və borc vəsaitlərini, maddi və intellektual sərvətlərini investisiya fəaliyyəti obyektlərinə yatırımağa, habelə onlardan istifadəni təmin etməyə qərar verən şəxslərə investorlar (investorlar) deyilir. İnvestisiya fəaliyyəti zamanı investorlar kreditor, əmanətçi və alıcı kimi çıxış edə, həmçinin investisiyanın fəaliyyətində istənilən iştirakçının funksiyalarını yerinə yetirə bilərlər (İbrahimov İ.H., Kərimov K.S. 2017: s.30).

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı birbaşa olaraq müəssisə və təşkilatların investisiya fəaliyyətinin intensivləşməsi ilə bağlıdır. İnvestisiya fəaliyyəti investorlar üçün investisiyanın və onu həyata keçirməkdən ötrü ümumi hərəkətlərin məcmusu hesab edilir. Müəssisədə strateji inkişaf məqsədləri birbaşa investisiya fəaliyyətilə əlaqədardır. Bu cəhətdən investisiya fondlarına tələbat həm maliyyə, həmçinin də maddi-texniki resurslarının həcmilə müəyyən edilir. İnvestisiya üzrə fəaliyyət maliyyə və maddi resursların uzunmüddətli istifadənin ayrılmasını tələb edir. İnvestisiyalar müəssisənin istehsal gücünü genişləndirməyə, istehsalda ehtiyatları bərpa etməsinə, texnika və texnologiyaların müasirləşdirilməsinə, yeni istehsal sahələrinin və binaların yaradılmasına və istifadəyə verilməsinə, yeni məhsulların hazırlanmasına və sairə yönəldilə bilər.

Müəssisə və təşkilatlar investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində ən səmərəli investisiya sahələrinin müəyyən edilməsində çətinliklərlə üzləşirlər. Buna görə də investisiyanın cari və gələcək istiqamətlərin müəyyənləşdirilməsi müəssisədə investisiya üzrə siyasətin işlənilib hazırlanması prosesi üzrə aparılmalıdır. Müəssisədə

investisiya üzrə siyasətin xüsusiyyətlərinin bir çox amillər ilə müəyyən edildiyi məlumdur. Bu amillərdən ən mühümləri aşağıdakılardır:

- mülkiyyətin formaları;
- müəssisədə həyatın mərhələsi;
- iqtisadi fəaliyyət növü;
- strateji prioritetlər;
- istehsalda texniki səviyyə;
- maliyyə və iqtisadi vəziyyət.

Müəssisədə investisiya üzrə siyasət ilk olaraq investisiya obyektləri üçün investisiya prioritetlərini müəyyən edir. Investisiyalar investisiya obyektləri üzrə real (qeyri-maliyyə aktivləri) və maliyyədir. Investisiya siyasətinin işlənilib hazırlanması prosesində investisiyanın konkret sahələri müəyyən edilir:

- əsas, köməkçi və köməkçi istehsal;
- yenilik;
- kadrların hazırlanması və peşəkar inkişafı;
- əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi;
- ekoloji fəaliyyət və s. (Abbasova N.H., Atakişiyev M.C., Nurəliyeva R.N. 2012: s.48).

Maliyyə menecmentinin əsasını təşkil edən kapital quruluşu, dövriyyə kapitalının idarə edilməsi, investisiya və dividendlərin bölüşdürülməsi siyasətlərinə uyğun olaraq, müəssisələr bazar dəyərini və gəlirliliyini maksimuma çatdırmaq və davamlılığını təmin etmək üçün müxtəlif maliyyə qərarları qəbul edirlər. Bu qərarlar arasında dövriyyə kapitalının idarə edilməsi ilə bağlı qəbul edilən qərarlar müəssisələrin qısamüddətli fond ehtiyaclarını müəyyən etmək, öhdəlikləri yerinə yetirmək, müvəffəqiyyətli olmaq, qazanc əldə etmək, maliyyə sıxıntısı və iflas xərclərinin qarşısını almaq baxımından son dərəcə əhəmiyyətlidir. Müəssisələrdə istehsal gücünün davamlılığını təmin etmək, artım və investisiyalar üçün tələb olunan uzunmüddətli vəsaitlərin maliyyələşdirilməsində çətinliklər, borcları ödəyə bilməmək, kredit qabiliyyətini artırmaq və digər fəaliyyətləri həyata keçirmək üçün dövriyyə

kapitalının idarə edilməsi xüsusi vurğulanmalıdır. Ödəmə müddəti bir ildən az olan və yüksək konvertasiya dərəcəsinə malik dövriyyə kapitalı da uzunmüddətli investisiyaların effektivliyi və səmərəliliyi baxımından əhəmiyyətlidir. O, müəssisələrin fəaliyyətinə və maliyyə qərarlarına bilavasitə təsir edən, əsasən, onların maliyyələşdirilməsində istifadə olunan dövriyyə kapitalı (dövriyyə aktivləri), dövriyyə aktivləri və qısamüddətli öhdəliklərdən ibarətdir.

Qeyri-kafi dövriyyə aktivləri müəssisələrin qısa müddətdə öhdəliklərini yerinə yetirə bilməməsinə, investisiya imkanlarını ələ keçirməsinə və gündəlik fəaliyyətlərini yerinə yetirməməsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, cari aktivlərin artıqlığı resursların boş qalmasına, qoyulacaq investisiyaların qaytarılmasının azalmasına və maliyyələşdirmə xərclərinin artmasına səbəb ola bilər. Fəaliyyətlərinin davamlılığını təmin etmək və eyni zamanda uzunmüddətli perspektivdə böyümək üçün şirkətlər mənfəət əldə etməlidirlər. Mənfəətli fəaliyyətlər ölkələrin və müəssisələrin iqtisadiyyatına töhfə verir və iqtisadi artımın davamlılığını artırır. Dövriyyə kapitalının idarə edilməsi xüsusilə istehsal fəaliyyətini həyata keçirən real sektor şirkətləri, resursların mənfəətə çevrilməsi və iqtisadi əlavə dəyərin təmin edilməsi baxımından çox vacibdir. Bu istiqamətdə müəssisələr tərəfindən dövriyyə vəsaitlərinin optimallaşdırılması şirkətin gəlirliliyi və bazarda iştirakı baxımından kritik əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə dövriyyə kapitalının səmərəliliyi və dövriyyə kapitalına təsir edən amillərin araşdırılması daim aktual olan akademik bir məsələdir (Tuğba N.T. 2019: s.90).

Müəssisə istehsal edə bilmək, istehsalını fasiləsiz davam etdirmək və normal fəaliyyətini davam etdirmək üçün nəqliyyat vasitələrinə, binalara, maşınlara, ofis ləvazimatlarına, yəni uzun müddət istifadə edə biləcəyi əsas vəsaitlərə ehtiyac duyur. Bununla belə, sahibkarlıq fəaliyyətini davam etdirmək üçün təkə əsas vəsaitlərə malik olmaq kifayət deyil. İstehsalın reallaşması və fasiləsiz davam etməsi üçün müəssisənin istehsal etdiyi məhsulları alan müştəriləri maliyyələşdirmək üçün pul vəsaitləri və debitor borcları üçün resurslar ayırmaq lazımdır. Müəssisələrə belə

qısamüddətli investisiyalar dövriyyə kapitalı adlanır. Müəssisələrin fəaliyyətinin sonunda daim formasını dəyişən, əmtəə və pul axını yaratmaqla müəssisəyə canlılıq verən və onun statik vəziyyətdən dinamik mövqeyə keçməsinə təmin edən kapital kimi müəyyən edilə bilər. Dövriyyə kapitalının idarə edilməsi bütövdür və bütün digər aktivlər və resurslarla əlaqəyə malikdir. Dövriyyə kapitalının idarə edilməsi təkcə bir il ərzində pula çevrilən aktivlərin idarə edilməsini deyil, digər aktivlərin idarə edilməsini də əhatə edir. Əslində, bütün şirkətin rəhbərliyini əhatə edəcək qədər genişdir və digər şöbələrlə əlaqələri var. Dövriyyə kapitalının idarə edilməsi hər bir cari aktiv elementinin səviyyəsini və bu elementlərin necə maliyyələşdiriləcəyini müəyyən etməklə məşğuldur. Müəssisələrdə əməliyyat gəlirliliyinin ən mühüm təyinedicisi dövriyyə kapitalının idarə edilməsinin müvəffəqiyyətidir. Dövriyyə kapitalının səmərəli idarə edilməsi risk və mənfəət arasında tarazlığın yaradılmasını, beləliklə, qısamüddətli öhdəliklərin yerinə yetirilməməsi riskinin aradan qaldırılmasını və buna görə də cari aktivlərin və öhdəliklərin yaxşı planlaşdırılmasını və nəzarətini əhatə edir (Coşkun E., Kök D. 2011: s.76).

Dövriyyə investisiyalarının maliyyələşdirilməsində uzunmüddətli resurslardan faydalanmaq maliyyə riskini azaldır, ehtiyatlılığı təmin edir, lakin rentabelliyyəni azalmasına səbəb olur. Dövriyyə kapitalının maliyyələşdirilməsində qısamüddətli borcdan uzunmüddətli borcdan faydalanmaq çeviklik, təminat asanlılığı və xərclər baxımından üstünlüklərə malikdir. Dövriyyə kapitalının səviyyəsi əsasən maliyyə menecerinin riskə münasibətindən asılıdır. Yüksək risk götürərək dövriyyə kapitalının yaradılması aqressiv maliyyələşdirmə strategiyası kimi tanınır. Əsas investisiyalar dövriyyə kapitalının daimi hissəsi uzunmüddətli, dəyişkən hissəsi isə qısamüddətli mənbələr hesabına maliyyələşdirilir (Akın O., Eser E.D. 2014: s.46).

Müəssisənin investisiyaları aşağıdakı əsas əlamətlərə görə təsnif edilir. Kapital qoyuluşunun obyektlərinə görə müəssisənin real və maliyyə qoyuluşları bölünür. Real (və ya kapital yaradan) investisiyalar əsas vəsaitlərin təkrar istehsalına, innovativ qeyri-maddi aktivlərə (innovativ sərmayələr), müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin

həyata keçirilməsi ilə bağlı ehtiyatların və digər investisiya obyektlərinin artmasına və ya müəssisənin işini yaxşılaşdırmağa və kapitalla yönəldilmiş kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir. Maliyyə qoyuluşları gəlir əldə etmək üçün kapitalın müxtəlif maliyyə investisiya alətlərinə, əsasən qiymətli kağızlara qoyulmasını xarakterizə edir. Investisiyada iştirak xarakteristikasına əsasən dolayı və birbaşa investisiyalarla fərqləndirilir. Birbaşa investisiyalar investorun investisiya obyektlərinin seçilməsində və kapital qoyuluşunda birbaşa iştirak etməsini müəyyənləşdirir. Ümumi olaraq birbaşa investisiya başqa müəssisələrdə nizamnamə fondlarına birbaşa kapital qoyuluşu ilə aparılır. Birbaşa investisiyalar əsasən investisiya obyektinə haqqında kifayət qədər dəqiq məlumatla malik olan və investisiya mexanizmini yaxşı bilən təlim keçmiş investorlar tərəfindən həyata keçirilir. Dolayı investisiyalar investorun digər şəxslərin (maliyyə vasitəçilərinin) vasitəçiliyi ilə kapital qoyuluşunu xarakterizə edir. İcra müddətinə görə müəssisənin qısamüddətli və uzunmüddətli investisiyaları fərqləndirilir.

Qısamüddətli investisiyalar bir ilə qədər müddətə kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir. Müəssisənin qısamüddətli investisiyalarının əsasını onun qısamüddətli maliyyənin qoyuluşu müəyyənləşdirir. Uzunmüddətli investisiyaların bir ildən çox müddətə kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir. Müəssisənin uzunmüddətli investisiyalarının əsas formaları onun mühüm fondların təkrar istehsal üzrə kapital qoyuluşlarıdır. Investisiya riskinin səviyyəsinə görə aşağıdakı investisiya növləri fərqləndirilir: aşağı riskli, orta riskli, risksiz və yüksək riskli. Risksiz investisiyaların kapital itkisi və ya gözlənilən gəlirin real riski olmayan və xalis investisiya mənfəətinin təxmin edilən real məbləğinin alınmasına praktiki olaraq zəmanət verilən investisiya obyektlərinə investisiyaları xarakterizə edir. Aşağı riskli investisiyalar, riski orta bazar səviyyəsindən əhəmiyyətli dərəcədə aşağı olan investisiya obyektlərinə kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir. Orta riskli investisiyalar, bu qrupun investisiya obyektləri üçün risk səviyyəsi təxminən bazarın orta göstəricisinə

uyğundur. Yüksək riskli investisiyalar, bu qrupun investisiya obyektləri üçün risk səviyyəsi adətən bazarın orta göstəricisini əhəmiyyətli dərəcədə üstələyir.

Bu qrupda xüsusi yer ən riskli layihələrə və ya ən yüksək investisiya gəliri gözlənilən investisiya alətinə kapital qoyuluşu ilə xarakterizə olunan spekulyativ investisiyalar adlanır. Qoyulan kapital üzrə mülkiyyət formaları özəl, qarışıq və dövlət investisiyalar fərqləndirilir. Özəl investisiyaların fiziki şəxslərin, həmçinin qeyri-dövlət hüquqi şəxslər üzrə kapital qoyuluşlarını xarakterizə olunur. Dövlətdə investisiyalar dövlətin müəssisələrinin kapital qoyuluşlarını, habelə onun müxtəlif səviyyəli dövlət büdcəsinin vəsaitlərini və dövlətin qeyri-büdcə fondlarını xarakterizə edir. Qarışıq investisiyalar müəssisənin investisiya obyektlərinə həm özəl, həm də dövlət kapitalının qoyuluşunu əhatə edir. Kapital cəlbinin regional mənbələrə görə xarici və daxili investisiyaları fərqləndirir. Daxili investisiya milli kapitalın (ev təsərrüfatları, müəssisələr və ya dövlət qurumları) müəyyən bir ölkənin rezidentləri tərəfindən müxtəlif investisiya obyektlərinə investisiyasını xarakterizə edir. Xarici investisiyalar qeyri-rezidentlərin (hüquqi və ya fiziki şəxslərin) müəyyən bir ölkənin investisiya obyektlərinə (alətlərinə) kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir. Yatırılan kapitalın regional diqqətinə görə daxili və beynəlxalq bazarlara investisiyalar fərqləndirilir. Daxili bazara investisiyalar müəyyən ölkənin ərazisində həm rezidentlər, həm də qeyri-rezidentlər tərəfindən kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir. Beynəlxalq bazara investisiyalar (və ya beynəlxalq investisiyalar) müəyyən bir ölkənin rezidentlərinin onun daxili bazarından kənar kapital qoyuluşlarını xarakterizə edir.

Pulun monetar nəzəriyyəsi nöqtəyi-nəzərindən vəsaitlər istehlaka və ya yığımlara yönəldilə bilər. Sadə qənaət vəsaitləri dövriyyədən çıxarır və böhranlar üçün ilkin şərait yaradır. İnvestisiya isə tədavüldə olan qənaəti nəzərdə tutur. Bu birbaşa və ya dolay yolla baş verə bilər. Məsələn, artıq özünü sərmayə qoyan bir banka müvəqqəti olaraq pulsuz vəsait yerləşdirmək. Geniş mənada investisiya fəaliyyəti layihələrə pul və digər sərvətlərin yatırılması, habelə investisiyanın qaytarılmasını təmin edən

məcmu fəaliyyətdir. Dar mənada investisiya fəaliyyəti uzunmüddətli aktivlərin və pul vəsaitlərinin ekvivalenti olmayan digər investisiya obyektlərinin alqı-satqısıdır.

İnvestisiya fəaliyyətinin subyektləri investorlar, müştərilər, iş icra edənlər, investisiya fəaliyyətinin istifadəçiləri, habelə təchizatçılar, hüquqi şəxslər (bank, sığorta və vasitəçilik təşkilatları, investisiya birjalrı) və investisiya üzrə prosesin digər iştirakçılarındandır. İnvestisiyanın fəaliyyətində subyektlər fiziki və ya hüquqi şəxslər ola bilər, o cümlədən xarici, habelə dövlətlər və beynəlxalq təşkilatlar. İnvestisiya fəaliyyəti sahibkarlıq fəaliyyətinin bütün formalarını əhatə edir, çünki həmişə kapital qoyuluşu - investisiya tələb olunur. Xarici qanunvericilikdə investisiya fəaliyyəti dedikdə, bir qayda olaraq, qeyri-müəyyən dairənin sərbəst vəsaitlərini qiymətli kağızlarda yerləşdirmək və qiymətli kağızlarla əməliyyatlar nəticəsində mənfəət əldə etmək məqsədi ilə cəlb etməyə yönəlmiş sahibkarlıq fəaliyyəti başa düşülür. Bu anlayışa uyğun olaraq, investisiya fəaliyyəti qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları, ixtisaslaşmış qurumlar, məsələn, investisiya şirkətləri, investisiya fondları, habelə müvafiq fəaliyyət növlərini həyata keçirmək üçün lisenziya almış digər təşkilatlar tərəfindən həyata keçirilir. Layihə anlayışı müəyyən bir məqsədə, müəyyən nəticələrə, müəyyən bir məqsədə çatmaq çərçivəsində müxtəlif qarşılıqlı əlaqəli hərəkətlərin həyata keçirilməsinə və əlaqələndirilməsinə, məhdud müddətə, müəyyən bir məqsədə çatmağa yönəldilməsi kimi xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunan müxtəlif fəaliyyət növlərini birləşdirir (Лукаевич И.А. 2011: с.52). İnvestisiya layihəsi sonradan mənfəət və ya digər nəticələr və faydalar əldə etmək məqsədi ilə kapital qoyuluşu planı və ya proqramı kimi başa düşülür.

İnvestisiya fəaliyyətinin təhlili müəssisənin investisiya idarəetmə sistemində mühüm elementdir. İnvestisiya təhlilinin nəticələrinə əsasən müəssisənin investisiya siyasəti, onun strategiyası və taktikası işlənilib əsaslandırılır və investisiya qərarları qəbul edilir. Müəssisənin investisiya fəaliyyətinin təhlili aşağıdakı mərhələləri nəzərdə tutur:

- tədqiqat obyektinin müəyyən edilməsi, investisiya təhlilinin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi, analitik iş planının işlənib hazırlanması;

- təhlil obyektini xarakterizə edən göstəricilər sisteminin işlənib hazırlanması;

- zəruri giriş məlumatlarının toplanması və təhlili üçün hazırlanması;

- seçilmiş məlumatın analitik emalı, ilkin analitik məlumatın formalaşdırılması və onun şərh;

- müəssisələrin investisiya fəaliyyətinin nəticələrinin dəyişməsinə ayrı-ayrı amillərin təsirinin müəyyən edilməsi və kəmiyyətə qiymətləndirilməsi;

- investisiyaların və müəssisənin investisiya fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaq üçün istifadə olunmamış və perspektivli ehtiyatların axtarışı;

- təhlilin nəticələrinə əsasən nəticə və tövsiyələrin hazırlanması, aşkar edilmiş ehtiyatların istifadəsi üzrə tədbirlərin işlənib hazırlanması.

İnvestisiya təhlilinin məzmunu və vəzifələri, onun həyata keçirilməsinin təşkili və metodologiyası onun məqsədi və həyata keçirilmə subyektləri ilə müəyyən edilir. Beləliklə, investisiya təhlilində nisbətən müstəqil sahələr:

- potensial alternativ investisiya layihələrinin seçiminin təhlili və əsaslandırılması;

- davam edən investisiya fəaliyyətinin miqyasının və səmərəliliyinin təhlili;

- kapital məqsədləri üçün potensial investorlar üçün obyektin investisiya cəlbediciliyinin qiymətləndirilməsi (Асланов М.А., Гребеник В.В. 2018: s.2).

Təhlilin daxili subyektləri üçün ən vacib vəzifə ən effektivini əsaslandırmaq və seçməkdir. Bu təhlil ilkin (proqnozlaşdırılan) xüsusi tədqiqat metodologiyasına əsasən aparılır. İnvestisiya təhlili metodologiyası müəssisələrin investisiya fəaliyyəti sahəsində analitik tədqiqatların ən məqsəduyğun həyata keçirilməsi üçün metod və qaydaların məcmusudur. İstənilən investisiya təhlili metodologiyası analitik tədqiqatların mərhələli həyata keçirilməsinə dair metodoloji məsləhətdir. İlkin mərhələdə real və ya maliyyə investisiyalarına investisiya qoyuluşunun

məqsədəuyğunluğu təhlil edilir. Sahibkar müəssisənin fəaliyyət göstərməsi, real investisiyanın konkret formasının seçilməsi bir çox amillərlə müəyyən edilir:

- müəssisənin əmlak vəziyyəti və onun dəyişmə dinamikası;
- müəssisənin maliyyə nəticələri;
- likvidlik səviyyəsi;
- ödəmə qabiliyyətinin vəziyyəti (maliyyə sabitliyi);
- müəssisənin həyat dövrünün mərhələsi;
- şirkətdə yeni texnologiyaların tətbiqi imkanları;
- öz investisiya resurslarının mövcudluğu və cəlb etmək imkanı.

İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin məqsədəuyğunluğunu qiymətləndirmək üçün əsas meyar geri qaytarılma səviyyəsidir, yəni bu investisiyanın yaratdığı pul vəsaitlərinin hərəkəti vasitəsilə investisiya edilmiş vəsaitin investora qaytarılma dərəcəsidir. İstehsal layihələrinin maliyyələşdirilməsi üçün pul vəsaitlərinin hərəkəti layihənin fəaliyyət göstərdiyi dövr ərzində məhsul satışından əldə edilən xalis gəlir, amortizasiya ayırmaları şəklində investora gələn gəlirdir. Dünya təcrübəsində investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı meyarlar ən çox yayılmışdır: xalis cari dəyər, geri ödəmə müddəti, orta gözlənilən mənfəət, gəlirlilik indeksi və daxili gəlir dərəcəsidir. İnvestisiyanın istiqamətlərini seçərkən çarpan prinsipindən istifadə etmək məqsədəuyğundur. O, sənaye sahələrinin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. Müəyyən bir sənaye artım və gəlirlilik generatoru sənayesindən uzaqlaşdıqca çarpan effekti zəifləyir. İnvestisiya meyarı kimi fond indekslərindən istifadə etmək mümkündür (Бычкова С.М., Макарова Н.Н., Жидкова Е.А. 2017: s.34).

İnvestisiya layihələrinin strateji təhlilini aparan menecer və ya analitik baxımından əsas meyar maliyyə nəticəsi deyil, bazardır. Bu ziddiyyət asanlıqla izah edilə bilər - maliyyə və strateji planlaşdırmanın üfuku əhəmiyyətli dərəcədə fərqlidir. Əgər maliyyə planlaşdırması üçün əsas müddət bir ildir, mənim strateji planlaşdırmanın qarşıdakı bir neçə il üçün hədəfləri müəyyənləşdirir (Губанова Е.В.

2017: s.6). Nəticə etibarilə, ən mühüm investisiya layihələrinin strateji təhlili üçün xalis cari dəyər metodundan və ya geri qaytarılma müddətindən başqa yanaşmalardan da istifadə etmək lazımdır. Bunlara real variantlar, biznes portfelinin formalaşdırılması üsulları, variant təhlili üsulları, risklərin təhlili daxildir. Buraya, məsələn, bazar aktivləri haqqında tarixi məlumatlarla işləmək, əsas vəsaitlərin, rabitə sistemlərinin sıradan çıxma ehtimalı və s. kimi təhlil və risklərin qiymətləndirilməsi formaları daxildir.

1.2. Müəssisənin investisiya fəallığına təsir edən amillər

İqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi investisiya prosesidir. Investisiya - müəyyən fayda əldə etmək məqsədi ilə pul vəsaitlərinin ayrılmasıdır. Hal-hazırda, bu qazanc növü olduqca populyardır, lakin gəlirli investisiyaya təsir edən nüansları unutmaq olmaz. Adətən, aşağıdakı amillər qrupları fərqləndirilir:

- obyektiv və subyektiv;
- makroiqtisadi və mikroiqtisadi.

Mikroiqtisadi amillər iqtisadi prosesləri ayrı-ayrı subyektlər səviyyəsində öyrənən iqtisadi nəzəriyyənin bir hissəsidir. Mikroiqtisadi amillərə aşağıdakılar daxildir:

1. ***Müəssisələrin miqyası.*** Müəssisələrin normativ dəstləri əhəmiyyətli dərəcədə təşkilatın ölçüsündən asılıdır və bərabər şəraitdə mənfəət hesabına bütün fəaliyyət növlərini həyata keçirmək üçün zəruri aktivləri təşkil edir. Belə şirkətlər birbaşa investisiya fəaliyyətinə daha çox təsir edir.

2. ***Təşkilatın elmi-texniki siyasəti.*** Əgər şirkətin elmi-texniki siyasəti varsa, bu cür şirkət daha çox rəqabətə davamlıdır.

3. ***Amortizasiya hesablamaları.*** Gələcəkdə köhnəlmiş avadanlığın dəyişdirilməsinə sərf olunacaq xüsusi maliyyə dəstindən ibarət olan investisiyaların maliyyələşdirilməsində eyni dərəcədə vacib amildir.

4. *Təşkilati-hüquqi biznes forması*. Onun mahiyyəti kreditorların debitorlara inam səviyyəsindədir. Makroiqtisadi amillər ölkə səviyyəsində iqtisadiyyatla birbaşa əlaqəli olan və onun əhalisinin böyük bir hissəsini əhatə edən şərtlərdir (Konyuhov V.Y., Stefanovskaya O.M., Shamarova N.A. 2018: s.1126).

Bu qrupa həmçinin aşağıdakılar daxildir:

- vergi sistemi və onun təkmilləşdirilməsi dərəcəsi;
- pulun köhnəlmə dərəcəsi;
- maliyyə qənaətinin olmaması;
- qanuni investisiya fəaliyyətinə dəstək;
- ölkənin ümumi vəziyyəti və inkişafı;
- dövlətin qalan hissəsinə münasibətdə xüsusi hüquqi statusa malik məhdud ərazinin olması;
- kiçik və orta biznesə dövlət dəstəyi;
- xarici investorların əlavəsi;
- nağd pul depozitləri riski standartları;
- ölkənin birbaşa investisiya aktivliyi göstəricisi

(Anastasiya M.G., Vladimir Y., Konyukhov V.Y., Roman S.Z. 2021: s.886).

İnvestisiya üzrə mühitin formalaşdırılmasına təsir göstərən amilləri dolayı və birbaşa şəkildə olur, bu amilləri aşağıda göstəriləyi kimi qruplaşdırmaq olar. İnvestisiya mühitinin formaya salınmasında əsas amil ölkədə geoiqtisadi mövqeyin, uyğun siyasi rejimin, həyata keçirilən siyasəti, ölkədə olan siyasi sabitliyin, dövlətin iqtisadiyyatda iştirak səviyyəsini, onun həyata keçirilməsini şərtləndirən siyasi amildir. Bu amil, ən əsası, ölkədə baş verən siyasi dəyişiklikləri (xarici kapitalın ölkədəki fəaliyyətinə ciddi təsir göstərir) əks etdirir (Aslanov H.H. 2012: s.81).

Müəssisələrin kapital strukturlarının və bu strukturlara təsir edən amillərin müəyyən edilməsi, yəni onların maliyyələşdirmə üstünlüklərinin araşdırılması beynəlxalq ədəbiyyatda geniş yer tutan məsələdir. Xüsusilə inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi və institusional strukturları çərçivəsində inkişaf etdirilən nəzəriyyələr və bu

nəzəriyyələrdən birinin və ya bir neçəsinin sınaqdan keçirildiyi empirik tədqiqatlar 1958-ci ildə Modigliani-Miller fərziyyəsinin irəli sürüldüyü məqalədən sonra canlılıq qazanmışdır.

Müəssisələrin kapital strukturu ilə bağlı müasir nəzəri tədqiqatların başlanğıcı Modigliani və Miller tərəfindən 1958-ci ildə nəşr olunan əsərdir. Burada müdafiə olunan fikrə görə, mükəmməl rəqabət şəraitində və heç bir problem olmadan fəaliyyət göstərən maliyyə bazarları sayəsində müəssisələrin maliyyə ehtiyacları üçün istifadə edə biləcəyi resursların xərcləri arasında heç bir fərq yoxdur, buna görə də kifayət qədər daxili vəsaiti olmayan bir müəssisə asanlıqla maliyyə bazarından borc götürə və ya yeni kapital tapa bilər. Bu səbəbdən kapital strukturunda edilən dəyişikliklər şirkətin dəyərinə təsir etməyəcək. Bu baxış mümkün mənbələrin seçimində xərc fərqi yalnız vergilərə aid edir. Müvafiq olaraq, faiz ödənişlərinin vergi tutulması hesabına borclanma kapital artımı ilə müqayisədə daha aşağı maliyyələşdirmə mənbəyinə çevrilir. Çünki borclanma üzrə faiz dəyərinə uyğun ola bilən kapitalın dividend bölgüsü vergi hesablamasında xərc kimi qeyd edilə bilməz. Maliyyə bazarlarında tələb və təklifdən asılı olaraq mərkəzləşdirilmiş qaydada müəyyən edilən qiymətlər vasitəsilə iqtisadiyyatda fondun səmərəli bölüşdürülməsini təmin etmək də mühüm makroiqtisadi fərziyyədir.

Son iyirmi ildə bütün dünyada həyata keçirilən liberallaşma söyləri, əsasən, iqtisadiyyatın tamamilə bazar şərtləri altında fəaliyyət göstərməsi və bununla da resursların səmərəli bölüşdürülməsinin təmin edilməsi məqsədini qarşıya qoyub. Lakin bu gün dünyanın ən inkişaf etmiş maliyyə bazarlarına malik olan iqtisadiyyatlarda belə, praktikada bazarların rahat işləməsinə mane olan müxtəlif amillərin olduğu müəyyən edilmişdir. Bu problemlərin mövcud olması nəticəsində şirkətlərin maliyyə ehtiyaclarının ödənilməsində istifadə olunacaq resursların tam əvəzlənməsi məsələsi aradan qalxır və şirkətin maliyyə strukturu şirkətin dəyərinə təsir edən amil kimi ön plana çıxır. Beləliklə, Modigliani-Miller yanaşmasının əksinə

olaraq, şirkətin dəyərini maksimuma çatdıracaq optimal borc/kapital nisbətini tapmaq mümkündür (Bahşayış F. 2005: s.8).

Maliyyə bazarlarının mükəmməl rəqabət prinsiplərinə uyğun və heç bir pozulmadan fəaliyyət göstərdiyi fərziyyəsinə əsaslanan Modigliani-Miller baxışından fərqli olaraq, müxtəlif pozuntuların mövcudluğunun maliyyələşdirmə üstünlüklərindən fərqli olacağına dair fikirləri müdafiə edən tədqiqatlar şirkət dəyərini maksimize edən kapital quruluşu bir çox inkişaf etmiş iqtisadiyyatlar çərçivəsində əhəmiyyətli nəticələr ortaya çıxarmışdır. Maliyyə bazarlarında baş verən pozuntular ədəbiyyatda əsasən iki əsas başlıq altındadır. Bunlardan birincisi asimmetrik informasiya problemi. Kredit təşkilatları kimi maliyyə bazarları vasitəsilə şirkətlərə vəsait təmin edən bölmələr, maliyyələşdiriləcək investisiya layihəsi ilə bağlı şirkət qədər məlumata malik olmadığından, bu çatışmazlıqdan yaranan riski ödəmək üçün mükafat əlavə edərək kredit faizlərini müəyyən edirlər.

Təbii ki, bu qiymət şirkət üçün tələb olunan xərcləri üstələyir və beləliklə, iqtisadi cəhətdən bəzi mənalı sərmayələr edə bilməməsi ilə nəticələnir. Buna görə də xarici resurslarla maliyyələşmə daxili resurslardan istifadədən daha baha başa gəlir. Asimmetrik informasiya problemi bir qədər fərqli mexanizmlə olsa da, kredit bazarında olduğu kimi fond bazarında da özünü göstərir. Səhmlərin buraxılması yolu ilə şirkətlərin vəsait cəlb etməsi bazar tərəfindən ümumiyyətlə mənfi signal kimi qəbul edilir, çünki bazar iştirakçılarının fikrincə, menecerlər yeni səhmdarlar hesabına mövcud səhmdarlara üstünlük verirlər və səhm buraxmaq qərarına gəlsələr, bu səhmlər həddindən artıq satılmaq. Bazarda belə mənfi imic yaratmamaq üçün hətta çox yaxşı investisiya layihələri olan şirkətlərin menecerləri belə yeni səhmlər buraxmaqla maliyyələşdirməyə üstünlük verməyə bilirlər. Hər iki halda daxili resurslar xarici maliyyə resurslarından daha az xərc tələb edir.

Bankların şirkətlərdə pay sahibi ola biləcəyi Almaniya və Yaponiya kimi sistemlərdə idarəetmədə çəkisi olan bu qurumlar daha çox sərmayələrin etibarlılığı və buna görə də verdikləri kreditlərin geri qaytarılması zəmanəti ilə maraqlanırlar. Ön plana

çıxan və müəssisə investisiyalarının optimal səviyyədən aşağı olmasına baxmayaraq, onların da pay sahibi ola bilər. Bundan əlavə, tərəfdaşlıq strukturu baxımından Latın Avropa sistemlərinə nəzarət edən bir və ya bir neçə tərəfdaş var ki, Türkiyəni də bura daxil edə bilərik. Investisiyalarda kiçik və dağınıq tərəfdaşların maraqlarına baxmayaraq, bu böyük tərəfdaşın öz dominantlığını saxlamaq qayğısı ilə qəbul etdiyi qərarlar investisiyaların optimal səviyyədən kənara çıxmasına və daha təhlükəsiz hesab edilən daxili resurslara üstünlük verilməsinə səbəb ola bilər. Maliyyə bazarlarının inkişaf səviyyəsi və şirkətlərin maliyyə üstünlükləri həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında əhəmiyyətli fərqlər göstərir. Maliyyə sektorunun inkişaf səviyyəsi ilə iqtisadi sistemlər arasındakı əlaqəni izah etməyə çalışan müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu təsnifatların əksəriyyəti kommərsiya münasibətlərini tənzimləyən hüquq sistemlərini əsas meyar kimi götürür və sistemləri əsasən Anglo-Sakson hüququ və Roma (Kontinental Avropa) hüququ çərçivəsində iki yerə bölür. Bu təsnifata görə Anglo-Sakson hüquq sistemində şirkətlərin səhmdarlıq strukturları dağınıq kiçik səhmdarlardan ibarətdir və bu strukturda sözügedən kiçik investorların müdafiəsi ön plana çıxır. Bundan əlavə, bu sistemlər daha inkişaf etmiş kapital bazarına malikdir, bankların şirkət idarəciliyində və ümumilikdə iqtisadiyyatda çəkisi nisbətən aşağıdır. Digər tərəfdən, Kontinental Avropada Roma hüququna tabe olan maliyyə sistemi əsasən bank işinə əsaslanır və şirkət idarəciliyində menecerlər və tərəfdaşlar arasında fərq digər sistemlərdə olduğu kimi aydın deyil. Maliyyə bazarlarında mürəkkəblik səviyyəsi daha çox sistemin banklara və səhm investorlarına təklif etdiyi qorunma dərəcəsi ilə bağlıdır (Bahşayış F. 2005: s.9).

Bu tip təsnifat sistemlər arasındakı fərqlərin çoxunu izah edə bilsə də, bəzi əlavə məsələlər qanunların effektiv tətbiqi ilə bağlı fərqləri də nəzərə alan yanaşma ilə daha da aydınlaşdırıla bilər. La Porta və başqaları bu yolla eyni Kontinental Avropa sistemində daxil olmasına baxmayaraq, nə kredit, nə də kapital bazarlarının yaxşı inkişaf etmədiyi Latın Avropa ölkələri ilə Almaniya və Yaponiya kimi yüksək inkişaf etmiş ölkələr arasındakı fərqləri izah edə bilər. Bu baxışa görə, hər iki bazar

qaydaların effektiv tətbiq olunduğu və investorun yaxşı qorunduğu sistemlərdə inkişaf edə bilər. Hüquq sistemləri və təcrübələrində səmərəlilik dərəcəsi bazarların inkişaf səviyyəsini daha çox müəyyən etməklə yanaşı, şirkətlərin tərəfdaşlıq strukturlarından asılı olaraq iqtisadi fəaliyyətlərdə qərar qəbul etmə proseslərini də müəyyən edir. Şirkətlərin tərəfdaşlıq və idarəetmə strukturları baxımından dünyada yuxarıda göstərilənlərə bənzər sistemləri hüquqi sistemlərdən asılı olaraq təsnif etmək mümkündür. Buna görə də ən çox diqqət çəkən xüsusiyyət Almaniya və Yaponiyada bankların şirkət idarəçiliyində söz sahibi olmasıdır. Anglo-Sakson sistemində banklar qeyri-maliyyə şirkətləri ilə tərəfdaş olurlar.

Bundan əlavə, Almaniya daha geniş maraqlı tərəflərin maraqlarının nəzərə alındığı və işçilərin yalnız şirkətin dəyərini (yəni səhmləri) maksimuma çatdırmaqdan, idarəetmədə iştirak etdiyi idarəetmə strukturu mövcuddur. İşçilərin şirkətə uzunmüddətli öhdəliyi fərqli formada olsa da, Yaponiyaya da aiddir. Bütün bu əlaqələr və maliyyə bazarlarının strukturu şirkətlərin qərar qəbul etmə proseslərinə təsir edir və onların maliyyələşdirmə qərarlarında müəyyənəddir. Bu çərçivədə şirkətlərin davranışlarına təsir edən faktorlar da ciddi dəyişikliklərin baş verdiyi böhran dövrlərində şirkətlərin bu vəziyyətə qarşı inkişaf etdirəcəkləri davranış mexanizmlərində təsirli olacaq.

1.3. Müəssisələrin inkişafında xarici investisiyaların rolu

Son zamanlar investisiya termini iqtisadi ədəbiyyatda geniş istifadə olunur. Sovetlər üzrə iqtisadi ədəbiyyatda istifadə edilən kapital qoyuluşu və iqtisadiyyata aid anlayışları müəyyən dərəcədə əvəz edir. Hazırkı şəraitə görə iqtisadçı tədqiqatçılar iqtisadiyyat və kapital qoyuluşu üzrə anlayışa uyğun hesab olunan investisiya terminindən getdikcə daha çox istifadə edirlər. Lakin aralarında müəyyən oxşarlıqlar olsa da, bu anlayışlar bir-birindən fərqlənir. Birincisi, investisiya anlayışı daha geniş əlaqələr sistemini əks etdirir. Beləliklə, investisiyalara onların dəyərinin qorunmasına və artırılmasına və gəlirin təmin edilməsinə investisiyalar daxildir. Bu keyfiyyətdə investisiyalar istehsal olunan məhsulun bir hissəsinin istehsalı, səhmlərin, istiqrazların alınması, pulun banka yerləşdirilməsi və ya insan kapitalının köçürülməsi ilə bağlı proseslərin məcmusunu əhatə edir (Əliyev R., Novruzov N., Məmmədov M.M. 2005: s.82).

Göründüyü kimi, investisiyalar 2 mühüm forma üzrə aparılır: kredit və sahibkarlıq, eyni zamanda portfel və birbaşa investisiyaları kimi həyata keçirilir. Birbaşa investisiyalar istehsal müəssisələrinə birbaşa investisiyalar xarakterizə olunur. Portfel investisiyasına investor tərəfindən səhmlərin, istiqrazların və digər qiymətli kağızların alınması daxildir. Hər iki ölkədə birbaşa və portfel investisiyaları daxili kapital axınında fəal iştirak edir (Əliyev T. 2003: s.146).

Bazar iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi, ilk növbədə, Azərbaycan müəssisələrinin dünya bazarında rəqabət qabiliyyətinin artırılması, ixrac strukturunun təkmilləşdirilməsi, idxal strukturuna daha çevik yanaşma, daxili bazarın valyuta, idxal-ixrac vasitəsilə qorunmasıdır. Dövlət bu istiqamətdə mühüm addımlar atmalıdır. Çünki dövlətin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət investisiya qoyuluşunun əsas prioritetlərini müəyyən edir və iqtisadiyyatın səmərəliliyinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayır. Hazırda əksər xarici investorlar, əsasən, ən azı 20% daxili gəliri olan layihələrin həyata keçirilməsinə sərmayə qoyurlar. Eyni zamanda, müasir Qərb maliyyəçiləri hesab edirlər ki, Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) 25-40% mənfəət marjası ilə layihələr həyata keçirməyi qarşısına məqsəd qoyub (Həsənov N. 2003: s.234).

Qeyd edək ki, bu vəziyyət əsasən risklərin olması ilə şərtlənən yüksək siyasi, iqtisadi, hüquqi və s. belə bir vəziyyətin formalaşmasının investisiya prosesini xeyli çətinləşdirəcəyi və region ölkələri üçün daha təsirli tədbirlər görəcəyi anlaşılır. Ümumiyyətlə, investisiya mühiti hazırki şəraitin səmərəli olduğu ölkəni nümayiş etdirir. Təcrübələrdən görünür ki, investorlar bəzən iqtisadi və siyasi cəhətdən sabit olan ölkələr üzrə işləyirlər. Başqa cəhətdən, potensial investorlar investisiyalar üzrə gəlirlərin etibarlılığının tərs mütənəsb olduğunu bilir. Başqa sözlə, ölkə investisiya baxımından nə qədər etibarlıdırsa, gəlir də bir o qədər aşağı olur. Məsələn, ABŞ-ın investisiya üçün ən etibarlı ölkə olduğu bildirilir. Halbuki investorların Azərbaycanda neft kəşfiyyatından əldə etdikləri illik gəlir ABŞ-ın təxminən 8-10 illik gəlirinə bərabərdir. Ona görə də, demək olar ki, son illərdə Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişafına yatırılan investisiyalar üzrə həcm və burada çalışan investorların sayının artmasında həmin amillər öz rolunu oynayıb. Beləliklə, Azərbaycan bütün çətinliklərə baxmayaraq, ölkəyə müxtəlif aparıcı ölkələrdən külli miqdarda investisiya cəlb edə bildi və milli maraqları qorumağa zəmin yaratdı. Ancaq fərqli sahələrdə düşünülməmiş tədbirlər üzrə aparılan nəticələrə nail ola bilər.

İnvestisiya cəlb edən ən mühüm amillərdən biri qlobal amillər hesab olunur. Həmin amillərə görə beynəlxalq proseslər, coğrafi dəyişikliklər və təbii hadisələr üzrə təsir cəmləşir ki, bu da ölkənin investisiyaların mühiti üzrə birbaşa təsir göstərir. Siyasi münaqişələr (əsasən müharibələr, ölkələr arasında münaqişələr və s.), iqtisadi böhranlar (dünya bazarlarında fərqli resurslar üzrə bahalaşma və ucuzlaşma), təbii fəlakətlərin və coğrafi dəyişikliklərin belə amillərdən olduğunu demək olar.

Hüquqi bazanı yaratmaq da investisiyaların həyata keçirilməsi üçün mühüm amildir. Beləliklə, sərmayə qoyarkən investorlar pullarını birbaşa iqtisadiyyata cəlb etdikləri üçün yüksək hüquqi təminatla çox diqqət yetirirlər. Hüquqi təminat o deməkdir ki, dövlətin müvafiq sahələr üzrə müvafiq qanunları, nizamnamələri və normativ hüquqi aktları olmalıdır və potensial investorlar öz fəaliyyətlərini bu hüquqi sənədlər əsasında qurmalıdırlar. Qanunvericiliklə yanaşı, bəzi hüquqi tənzimləmələrə

ehtiyac da ondan irəli gəlir ki, potensial investorlar öz fəaliyyətlərini bu hüquqi sənədlər əsasında təşkil edirlər. Qanunlarla yanaşı, bəzi hüquqi tənzimləmələrin də qəbul edilməsinə ehtiyac var. Investisiyaya aid olan bu hüquqi sənədləri adətən gömrük, vergi, sığorta, bank və başqa sahələr üzrə münasibətləri müəyyənləşdirməlidir. Həmin amillər üzvi əlaqədə bir-birini tamamlayır. Müsbət investisiya mühitinin yaradılması daimi təkmilləşdirmə tələb edir. Ona görə də dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti bu məqsədə xidmət etməlidir. Beləliklə, uyğun iqtisadi münasibətlərin sistemi olaraq hər hansı müstəqil dövlətin öz siyasi fəaliyyətini öz maraq və məqsədləri əsasında formalaşdırır. Digər tərəfdən, dövlət ümumi iqtisadiyyata aid siyasətin mühüm tərkibi kimi olan investisiya üzrə siyasətin iqtisadi inkişafda öz təsirini göstərən xarici və daxili amillər nəzərdə tutulmaqla həyata keçirir (Vəliyev D. 2005: s.364).

İnvestisiyalar üzrə siyasəti aparmaqdan ötrü əsas şərtlər olmalıdır. Beləliklə, dövlətin marağı ölkə iqtisadiyyatının inkişafında özünü göstərir. Məqsədlərə tam məşğulluq, iqtisadi inkişaf, iqtisadi səmərəliliyin olması, dayanıqlı qiymətlərin olması, ticarət balans, iqtisadi azadlıq, iqtisadi təhlükəsizlik, gəlirləri ədalətli bölmək və s. eyni zamanda, investisiya üzrə siyasəti aparmaqdan ötrü dövlət investisiya proqramı və həmin proqramı həyata keçirməkdən ötrü seçilən strategiya kimi iqtisadi məsələləri həll etmək istəyi olmalıdır. Proqramlar ümumi iqtisadi siyasətə əsaslanmalı və dövlətin xarici iqtisadi fəaliyyət strategiyası ilə tarazlaşdırılmalıdır. Söz yox ki, investorlar heç bir ölkədə fəaliyyət göstərdikləri şəraitə biganə deyillər. Bu fəaliyyətdə investisiyalar üzrə mühit əsas rola malikdir. Beləliklə, uyğun investisiyalar üzrə mühiti göstərən statistikalar ölkədə investisiyaların cəlb edilməsinin ümumi göstəricisi və xarici investor olanlar üçün barometr rolunu oynayır. Qeyd etmək olar ki, ümumən investisiya siyasəti üzrə dövlət tərəfindən investorlar üçün yaradılan şərait xarici və həmçinin yerli investorlardan ötrü eynilik təşkil etməlidir. Beləliklə, sadalananlar ölkə üzrə kapital ixracını ləngidə və qarşısını ala bilər.

Ümumi olaraq, investisiyalar üzrə mühit risklərlə xarakterizə edilir. Beləliklə, investisiya prosesi üzrə istifadə edilən risk anlayışının investorun investisiyasını itirməsinə və ya arzuolunmaz nəticələrə gətirib çıxaracağı ehtimal edilir. Onlar həmçinin risk faktorları ilə xarakterizə olunur, çünki investisiya mühitinə təsir edən amillər riski azalda və ya artırabilir. Bu amillər ölkəni və onun xarici investorları cəlb edən iqtisadi sektorlarını daha yaxşı başa düşməyə kömək edir. Risk faktorlarını təhlil edərkən xarici investorlar daha çox görüşməyə üstünlük verirlər. Beləliklə, investorların investisiya layihələri hazırlayarkən düzgün qərar qəbul etmələri baxımından risk faktorlarının təhlili və qiymətləndirilməsi xüsusilə vacibdir. Lakin investisiya fəaliyyəti uzunmüddətli xərclərə əsaslandığı üçün həmişə risklə əlaqələndirilir. Aboveqarın fikrincə, ümumilikdə investisiyalar risk faktorları ilə sıx bağlıdır. Bu sahədə risklər müxtəlif olsa da, onlar əsasən iki qrupa bölünür:

- Ölkənin siyasi və iqtisadi vəziyyətinə xas olan ümumi iqtisadi təhlükə.
- Müəyyən obyektə bağlı kommersiya riskləri şəklində risklər.

Enerji sektorunda da müxtəlif risk növləri mövcuddur. Eyni zamanda, risk faktoru neft sənayesində görünməmiş ciddiliklə xarakterizə olunur. Beləliklə, burada risk səviyyəsi əsasən təbii amillərdən asılıdır. Neft kəşfiyyatından tutmuş son istifadəçilərə qədər bütün mərhələlərdə risk qalmaqdadır. Lakin bu ümid və ümitsizlik silsiləsi kəşfiyyat quyusu sınaqları ilə həll olunur. Kəşfiyyat qazmasının nəticələri proqnoza yaxın olduqda, investor növbəti addımları davam etdirmək imkanı əldə edir. Bundan sonra növbəti investisiya axını əlverişli şərait tapır. Ümumiyyətlə, hər hansı investisiya layihəsinin müzakirəsi zamanı bu və ya digər faktorun öyrənilmə səviyyəsindən asılı olaraq müəyyən risklər, qeyri-müəyyənliklər ola bilər. Etibar vəziyyəti qanuni olaraq vəziyyətin dəqiq təsvir edilməsi deməkdir. Qeyri-müəyyənlik halında vəziyyət haqqında məlumat tam dəqiq deyil. Qərar, vəziyyətin həll olunma ehtimalı kimi başa düşülür. Investisiya şirkəti və ya hər hansı şirkət kifayət qədər kapitalla malikdirsə, ümumi risk səviyyəsi hesablanarkən beş risk sahəsi fərqlidir. Risk sahəsi ümumi itki zonasıdır, burada itkilər müəyyən edilmiş risk səviyyəsinin yekun

qiymətlərindən artıq deyil (Məhərrəmov A., Aslanov H. 2008: s. 276). Kapitalın adekvatlığını qiymətləndirmək üçün nizamnamə kapitalının icazə verilən maksimum miqdarının nisbəti və şirkətin ümumi aktivlərinin aktivlərə nisbəti ilə xarakterizə olunan son risk amili istifadə olunur.

Xarici investisiyalar barəsində bir çox təriflər verilmişdir. Bəzi türk tədqiqatçıları öz araşdırmalarında qeyd edirlər ki, xarici investisiyalar başqa ölkədəki müəssisələrə həmin ölkədəki müəssisələr tərəfindən bir ölkədə müəssisə satın alınmaqla və ya yeni qurulan müəssisə üçün təsis kapitalı təqdim etməklə kapitalı artırma bilirlər. Bu, qoyulan və özü ilə texnologiya, biznes bilikləri və investorun nəzarət səlahiyyətini gətirən investisiyadır.

Xarici investisiyalar bir və ya bir neçə beynəlxalq investorun tam mülkiyyətində olan və ya bir və ya bir neçə yerli müəssisə ilə ortaq şəkildə həyata keçirdiyi portfel investisiyaları istisna olmaqla investisiyalar kimi müəyyən edilir. Əslində, xarici kapital hərəkətləri inkişaf etmiş ölkələrin inkişaf etməkdə olan ölkələrə etdiyi yardımlar, müxtəlif kommersiya məqsədləri üçün kapitalın bir ölkədən digərinə hərəkət etdiyi portfel investisiyalarıdır. Beynəlxalq pul və kapital bazarları vasitəsilə həyata keçirilən portfel investisiyaları kimi ifadə olunan beynəlxalq özəl kapital hərəkətləri, beynəlxalq ianələr, qrantlar və s. məsələləri əhatə edən rəsmi kapital hərəkətləri tədqiqatın əhatə dairəsinə daxil edilmir (Günay K. 2014: s.18).

Xarici kapital qoyuluşları başlığı altında birbaşa xarici investisiyaları və xarici kapital qoyuluşlarında yer seçiminə təsir edən amilləri araşdırdıq. Birbaşa xarici investisiyalar ixtisaslı işçi qüvvəsi baxımından daha inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir. Birbaşa xarici investisiyanın yuxarıda qeyd olunan bir çox üstünlükləri ilə yanaşı, bəzi çatışmazlıqları da var. Siyasi qeyri-sabitlik ölkəyə xarici kapital axınına çəkindirici təsir göstərə bilər. Xarici kapital sərmayələrini cəlb etmək üçün ölkənin həyata keçirdiyi stimullaşdırıcı siyasətlər bu cür investisiyaları təşviq edə bilər. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin ucuz işçi qüvvəsi təklifi bu ölkələrin beynəlxalq ticarətdə, xüsusilə əmək tutumlu mallarda müqayisəli üstünlüyünü təşkil

edir. Müasir Maliyyə nəzəriyyəsində göstərilir, institutların diversifikasiyası yaxşı işləyən kapital bazarlarında dəyər yaratmır. İnvestorlar öz fəaliyyətlərini şaxələndirmiş şirkətlər üçün mükafat ödəmək istəməyəcəklər, halbuki daha asan və daha ucuz alına bilən qarşılıqlı fondlar var (Serhat A., Mustafa U. 2017: s.9-10).

Müəssisələrin investisiya qoyacağı yerin seçimində qəbul edilən ölkənin cəlbedici amilləri təsirli olduğu kimi, müəssisələrin xarici kapital qoyuluşunun seçilməsində mənbə ölkədən qaynaqlanan itələyici amillər də təsirli ola bilər. Müəssisələrin gəlirliliyi öz ölkələrində bazarın dolması və rəqabətin artması səbəbindən azala bilər. Müəssisələr xarici kapital yatırmaqla belə vəziyyətlərin öhdəsindən gələ bilərlər. Müəssisələr əmək xərclərini azaltmaq üçün əməyin bol və ucuz olduğu yerlərə, vergilərdən və qanuni tənzimləmələrdən yaranan xərcləri azaltmaq üçün isə bu cür təcrübələrin olmadığı və ya nisbətən aşağı olduğu yerlərə üstünlük verəcəklər. Ölkələr yerli istehsalçıları qlobal rəqabətdən qorumaq üçün tariflərdən və kvotalardan istifadə edirlər. Bu alətlər sayəsində xaricdən idxal edilən məhsul və ya xidmət yerli rəqibləri qarşısında maya dəyəri üstünlüyünü itirir və ya istənilən miqdarda idxal reallaşdır bilmir. Müəssisələr hazırda fəaliyyət göstərdikləri bazarları qorumaq və ya yeni bazarlarda fəaliyyət göstərmək üçün birbaşa xarici investisiyalara müraciət edə bilərlər. Müəssisələrin birbaşa xarici investisiyaya üz tutmasına səbəb olan amillərdən biri də onların inhisarçılıq gücüdür. Yalnız mənbə ölkə bazarından asılı qalmamaq üçün müəssisələr birbaşa xarici investisiyalara da müraciət edə bilərlər. Müəssisələr, rəqibləri ilə müqayisədə onlara rəqabət üstünlüyü verən bilik və bacarıqları lisenziya müqavilələri vasitəsilə digər müəssisələrlə bölüşmək istəyirlər. Müəssisələrin beynəlxalq bazarlarda birbaşa xarici sərmayə ilə fəaliyyət göstərmək istəməsinin digər səbəbi mənbə ölkənin biznesin fəaliyyət göstərdiyi bazarlara coğrafi məsafəsidir.

Ticarət adları, brend adları, məhsullarının keyfiyyəti ilə tanınan şirkətlər böyük zəhmətlə yaratdıqları korporativ şəxsiyyətlərinə xələl gətirməmək üçün beynəlxalq bazarlara çıxmaq üsullarından biri kimi birbaşa xarici investisiyalara üstünlük verirlər. Şübhəsiz ki, bir ölkədə iqtisadi fəaliyyətin sağlam şəkildə həyata keçirilməsi üçün

siyasi sabitlik lazımdır. İqtisadi inteqrasiyalara üzvlük xarici investolarlar üçün yer seçimini şərtləndirən digər siyasi amillər kimi vacibdir. Özəlləşdirmə dövlətin ölkə iqtisadiyyatında effektivliyinin azalmasıdır. Bazarın özəl sektorun ixtiyarına buraxaraq azad bazar şərtlərinə uyğunlaşdırılmasıdır. İnvəstorlar bir ölkəyə sərmayə qoymağa qərar verdikdə, sərmayənin ən az xərclə mümkün qədər tez işləməsini istəyirlər. Qəbul edən ölkənin bazar ölçüsü ilə ölkəyə birbaşa xarici investisiyalar arasındakı əlaqə tədqiqatçılar tərəfindən dəfələrlə araşdırılmışdır. Bu araşdırmalar nəticəsində qəbul edilən ölkənin bazar həcmnin ölkəyə birbaşa xarici investisiya axınına müsbət təsir göstərməsi razılaşıdırılıb (Serhat A., Mustafa U. 2017: s.9-10).

İqtisadi artımın birbaşa xarici investisiyaların yerləşməsinə təsiri mübahisəli olsa da, ümumi rəy budur ki, sürətlə inkişaf edən iqtisadiyyatlar daha çox birbaşa xarici investisiya cəlb edir. Qiymət sabitliyi olmayan və yüksək inflyasiyanın olmadığı iqtisadiyyatlarda bazar mexanizminin düzgün işləməsi mümkün deyil. Yüksək inflyasiyanın yaratdığı qeyri-müəyyənlik mühiti və kapital itkiləri müəssisələrin bu cür iqtisadiyyatlara investisiya qoymamasına səbəb olur. Ev sahibi ölkə ilə mənbə ölkənin valyutalarının dəyərləri arasındakı əlaqə birbaşa xarici investisiyaların yerləşəcəyi ölkələrlə sıx bağlıdır. Birbaşa xarici investisiyaların yerləşdirilməsinə təsir edən ən mübahisəli amillərdən biri də əmək xərcləridir. İşçi qüvvəsi aşağı olan ölkələrə daha çox XBI axınının olacağı ümumi qəbul edilsə də, aşağı əmək haqqının XBI axınına təsirinin əhəmiyyətsiz olduğunu iddia edən fikirlər mövcuddur. İnkişaf etmiş ölkələr isə öz kapital ixracını azaltmaq və rəqabət üstünlüklərini itirməmək üçün investisiya təşviqlərindən istifadə edirlər.

II FƏSİL. SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNVESTİSIYA FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Müstəqilliyi bərpa edən Azərbaycanın xaotik siyasi və sosial-iqtisadi şəraitdən dinamiki sosial-iqtisadi inkişafa kimi uzun bir yol keçmişdir. Bu dövrdə tamamilə yeni siyasi-iqtisadi sistem yaradılmış, sürətli inkişaf təmin edilmişdir. Müəssisələrin arasında istehsal və təsərrüfatda əlaqələrin kəsilməsi zərurəti, əsas satış bazarlarında itirilmə, istehsalın fondları və maliyyədə resursların mərkəzləndirilmiş müəssisələrində idarəetmədə ciddi sənaye tənəzzülünə səbəb oldu.

Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin uyğun rəhbərliylə həyata keçirilən köklü islahatların qısa müddət ərzində öz bəhrəsini verdiyini söyləmək olar. Yeni qanunvericilik islahatları, vergi, bank-maliyyə və büdcə sistemi, aqrar islahatlar, dövlət əmlakını özəlləşdirmək, səmərəli biznes mühitini yaratmaq, neft strategiyasını, ixrac marşrutlarının şaxələndirilməsini, neft gəlirlərinin səmərəli istifadəsini, dünya üzrə iqtisadiyyata inteqrasiyalar və s. sahələrdə bu dövrdə həyata keçirilmişdir.

Makroiqtisadi proseslərə təsir göstərə biləcək sənaye istehsalının azalmasının ləngiməsi və tədricən aradan qaldırılması üçün tədbirlər görülüb. Əsas diqqət iqtisadiyyatın bazar sistemini yaratmağa, sənayedə müəssisələrin özəlləşməsinə yönəldilmiş, bunun nəticəsində sənayenin bir çox sahələrində irəliləyiş əldə edilmişdir. Amma özəlləşdirilmiş dövlət müəssisələri üzrə fəaliyyətin bərpa və canlandırılması prosesi üzrə bir çox təşkilati və iqtisadi problemlərin yarandığını söyləmək olar. Göstərilənlərdən ən mühümü sənaye müəssisələrində istehsalat bazasını bazarın şəraitinə uyğunlaşdırılmış vəziyyətinin yaradılması və modernləşdirilməsi üçün zəruri olan maliyyə vəsaitlərinin olmaması idi. Bunun üçün də sənaye müəssisələrində investisiyalar üzrə resurslara olan tələbatının ödənilməsi üçün ölkədə uyğun investisiyada mühitin yaradılmasının istiqaməti kimi tədbirlər görülmüşdür (https://republic.preslib.az/az_c2.html).

1997-ci ildən ölkədə iqtisadi və siyasi sabitlikdə bərqərar olma ilə sənayenin istehsalı üzrə artımlar müşahidə olunur. Müstəqillikdə sənaye üzrə inkişafda, ilk olaraq, neft-qaz sektoru üzrə yatırılmış xarici sərmayələr həlledici rola malikdir, bu sahədə həm bilavasitə, həm də dolayısı ilə inkişafı digər sənaye sahələrinin də dirçəlişinə təkan vermişdir. Bu dövrdə sənaye müəssisələri də özəlləşdirildi, bazar iqtisadiyyatı institutları yaradıldı.

2004-cü ildən Azərbaycanda sənayeləşmənin sürəti artmış, sənayədə regional strukturu təkmilləşdirmək üçün mühüm prioritetlərdən kimi müəyyənləşdirilmiş, sənayedə istehsaldan ötrü həyati əhəmiyyətə malik enerji üzrə məsələlərin həllində məqsədyönlü tədbirlər görülmüş, ölkə idxalçı ölkəyə çevrilmişdir, elektrik enerjisi və təbii qaz ilə təminatı xeyli yaxşılaşıb. Ötən dövr ərzində infrastruktura aid layihələrlə bərabər, dövlətin investisiyaları bir çox istehsal layihələrinə yönəldilib, ölkə üzrə səmərəli biznesdə investisiya mühiti yaradılıb, özəl sektorun maliyyələşdirdiyi layihələr dövlət tərəfindən güzəştli şərtlərlə maliyyələşdirilib və bu layihədə dövlətin payı müəyyən edilib.

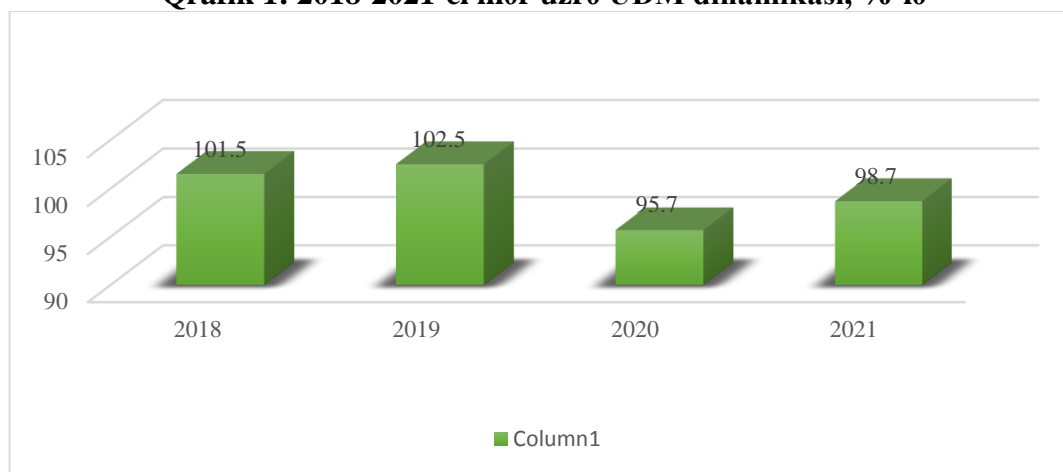
Görülən işlərin nəticəsidir ki, sənayemiz yeni inkişaf üzrə mərhələyə qədəm qoymuşdur, onun başlanması ilə 2014-cü il AR-da “Sənaye ili” elan edilmişdir. “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası üzrə müəyyənləşdirilmiş tədbirlər nəzərə alınmaqla sənayeləşmə üzrə yeni mərhələdə uyğun potensialın daha əlverişli istifadə edilməsi ölkənin regionun güclü sənaye üzrə mərkəzə çevrilməsini uyğunlaşdırmaq məqsədilə AR-da sənayedə inkişafa aid 2015-2020-ci illər üçün dövlət proqramı qəbul olunmuşdur (Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı, 2014).

Bu gün Azərbaycan öz tarixinin ən şərəfli dövründədir, demokratik və müstəqil dövlət olaraq inkişafdadır. 2020-ci il sentyabrın 27-dən noyabrın 10-dək davam edən 44 gün çəkən müharibə Cənubi Qafqaz üzrə regional təhlükəsizliyin sferasını tamamilə dəyişdi. Ermənistan və Azərbaycanın arasında olan münaqişə 30 ilə yaxın davam etmişdir və beynəlxalq vasitəçilərin münaqişənin həllində real irəliləyişə nail

ola bilmədilər. Ölkəmiz özünün ərazi bütövlüyün bərpalaşdırmaqla Cənubi Qafqaz regionu üzrə yeni eranın - sülh və inkişafın imkanları dövrünü başlatmaqda mühüm rol oynamışdır. Bununla belə, 44 gün daxilində baş vermiş müharibə üzrə nəticələr şübhəsiz ki, Cənubi Qafqazı da əhatə edir və alınmış dərslər beynəlxalq ictimaiyyətdə də aktual məsələdir (Cəfərova E., Hüseynov V., Bağırov O., Hacıyev Ş., Əsgərova R. 2021: s.4).

Ölkədə yaradılmış əlverişli biznes mühiti sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində mühüm tədbirlərlə yanaşı, sənayenin inkişafında mühüm rol oynamışdır. 2021-ci ildə ölkədə 92 milyard 857,7 milyon manatlıq məhsul istehsal edilib ki, bu da əvvəlki ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə 5,6 % çox olmuşdur. İqtisadiyyatda qeyri-neft-qaz sektoru üzrə əlavə dəyər 7,2 %, neft-qaz sektoru üzrə isə 1,8 % artmışdır. ÜDM-da istehsalın 42,5%-i sənayenin, 10,1%-i ticarətin, 6,9 %-i nəqliyyatın və anbarın, 5,9 %-i meşə təsərrüfatı, kənd təsərrüfatının və balıqçılığın, 5,9 %-i tikinti, 1,8 %-i informasiya və rabitənin, 1,3 %-i turistlərin yerləşdirilməsinin və ictimai iaşənin, 17,2 %-i başqa sahələrə düşüb, xalis vergilər məhsul və idxal ÜDM-in 8,4%-ni təşkil edib. Adambaşına düşən ÜDM 9269,3 manat təşkil etmişdir (<https://banker.az/az%C9%99rbaycanda-2021-ci-ild%C9%99-5-6-iqtisadi-artim-qeyd%C9%99-alindi-93-mlrd-manatliq-udm/>).

Qrafik 1: 2018-2021-ci illər üzrə ÜDM dinamikası, %-lə

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4788>

İllər üzrə ÜDM-nin artım tempinə diqqət etsək görürük ki, 2018-ci ildə ÜDM 101,5, 2019-cu ildə 102,5, 2020-ci ildə 95,7, 2021-ci ildə 98,7 % olmuşdur. 2019-cu ildən sonra ÜDM-nin artım tempinin kəskin aşağı düşməsi bütün dünyada yayılan COVID-19 pandemiyasının iqtisadiyyata göstərdiyi təsirdən qaynaqlanmışdır.

Cədvəl 1: Azərbaycanın sənaye istehsalının strukturu, 2016-2020-ci illər, %-lə

Bütün sənaye	2016	2017	2018	2019	2020
Mədənçıxarma sənayesi	65,6	70,3	73,3	69,9	61,3
Emal sənayesi	27,6	24,4	21,9	25,1	31,8
Qazın və buxarın istehsalı, elektrik enerjisi, bölüşdürülməsi və təchizatı	6	4,6	4,1	4,3	6,0
Tullantıların təmizlənməsi, su təchizatı və emal	0,8	0,7	0,7	0,7	0,9

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Sənayedə olan müəssisələr və bu sektorda fəaliyyətdə olan fərdi sahibkarların tərəfindən 2020-ci ildə 37,1 mlrd. manat dəyərində sənaye üzrə məhsul istehsal olunub ki, bu da 2019-cu illə müqayisədə 5,0 % azdır. Bu azalma neft-qaz sektorunda hasilatın 6,9 % azalması, qeyri-neft-qaz sektorunda istehsalın isə 12,5 % artması hesabına baş vermişdir. Sənaye məhsulunun 61,3 %-i mədənçıxarma sənayesində, 32,5 %-i emal sənayesində, 5,3 %-i qazın və buxarın istehsalı, elektrik enerjisi, bölüşdürülməsi və təchizatı 0,9 %-i tullantıların təmizlənməsi, su təchizatı və emal sahəsində istehsal edilmişdir. Mədənçıxarma üzrə sektorda əmtəlik neftin hasilatında 8,0 % azalma, əmtəlik qazın hasilatında isə 6,3 % artım müşahidə edilmişdir.

İstehsal bölməsində dərman vasitələrinin istehsalı 10,7 dəfə, elektrik avadanlıqlarının istehsalı 9,6 dəfə, ağac emalı və ağac məmulatlarının istehsalı 67,4 %, digər nəqliyyat vasitələrinin istehsalı 47,0 %, kağız və karton istehsalı 36,9 %, avtomobil, qoşqu və yarımqoşquların istehsalı 35,7 %, kompüter, elektron və optika məhsulları 34,5 %, geyim 32,7 %, kimya məhsulları 20,5 %, rezin və plastik məmulatların istehsalı 13,5 %, metallurgiya məmulatlarının istehsalı 11,9 %, toxuculuq məmulatlarının istehsalı 7,4 %, hazır metal məmulatlarının istehsalı 7,3 %

artmış, dəri və dəri məmulatları, ayaqqabı istehsalı 4,7 %, tikinti materiallarının istehsalı 0,1 %, ərzaq istehsalı 2,1 %, poliqrafiya məhsullarının istehsalı 2,3 %, neft məhsulları istehsalı 3,6 %, maşın və avadanlıqların istehsalı 5,1 %, tütün məmulatları 7,9 %, mebellərin istehsal olunması 26,2 %, maşınların və avadanlıqlarının təmir edilməsi və quraşdırılması 41,3 % azalmışdır. Qazın və buxarın istehsalı, elektrik enerjisi, bölüşdürülməsi və təchizatı sektoru üzrə istehsal həcmi 2,4 % artım, tullantıların təmizlənməsi, su təchizatı və emal sahəsində isə 10,4 % azalma müşahidə olunmuşdur (<https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4785>).

Cədvəl 2: Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı, vahid

Bütün sənaye	2016	2017	2018	2019	2020
Bütün mülkiyyət növləri üzrə	2561	2582	2837	3169	3389
Mədəncixarma sənayesi	298	281	309	331	337
Emal sənayesi	1775	1826	2034	2330	2515
Qazın və buxarın istehsalı, elektrik enerjisi, bölüşdürülməsi və təchizatı	239	228	232	236	249
Tullantıların təmizlənməsi, su təchizatı və emal	249	247	262	272	288

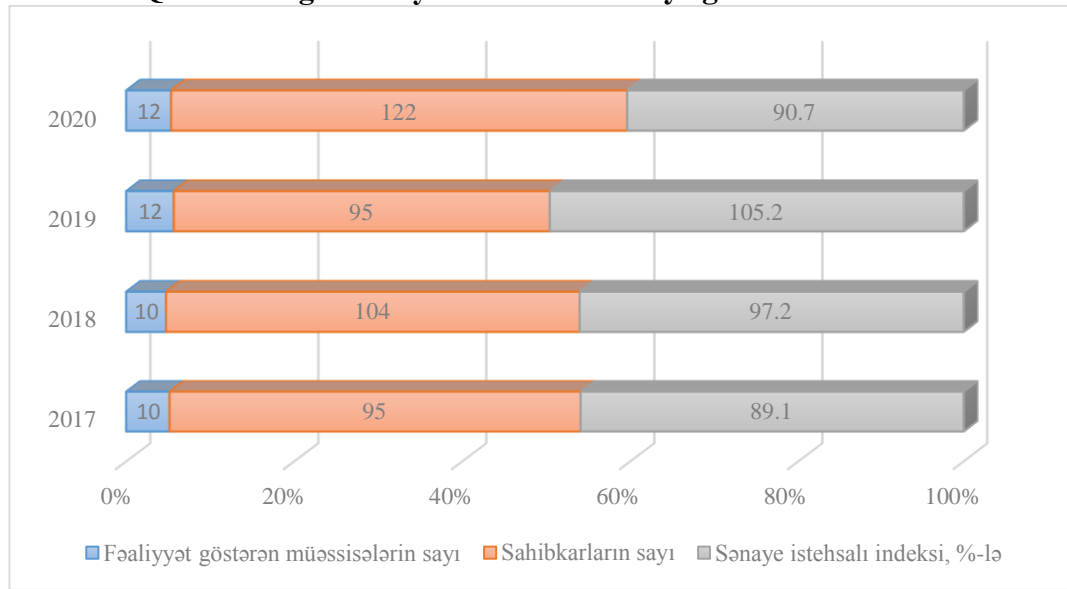
Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Cədvəl 2-dən görünür ki, hər il sənaye müəssisələrinin sayında artım müşahidə olunur. Prezident İlham Əliyev işğaldan azad edilmiş ərazilərdə uğurlu quruculuq və abadlıq işlərinin aparılmasının, eləcə də rəqabətqabiliyyətli və dayanıqlı iqtisadiyyatın formalaşdırılmasının, bu sahədə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının inkişafının və zəruri stimulların tətbiqinin vacibliyini nəzərə alaraq, 1 may tarixli 1347 sayılı fərmanla Ağdam Sənaye Parkı yaradılıb. Hazırda Ağdam Sənaye Parkında lazımı infrastrukturun yaradılması istiqamətində işlər aparılır (Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021-ci il 28 may).

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 oktyabr tarixli 1453 nömrəli Sərəncamı ilə 2021-ci ildə Cəbrayıl rayonunun Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması haqqında”

Fərman imzalanıb (Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı).

Qrafik 2: Ağdam rayonunda əsas sənaye göstəriciləri

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

2019-cu ilin əvvəlində ölkədə iqtisadi artım müşahidə olunsa da, koronavirus pandemiyasının bütün dünyada yayılması ölkə iqtisadiyyatı ilə yanaşı qlobal iqtisadiyyata da böyük təsir göstərmişdir. Bunlara baxmayaraq pandemiyanın ölkəyə yayılma təhlükəsinin qarşısının alınması, qabaqlayıcı və təxirəsalınmaz tədbirlərin operativ şəkildə həyata keçirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti yanında aidiyyəti dövlət orqanlarının və müəssisələrinin rəhbərlərindən ibarət Qərargah yaradılıb və lazımi tədbirlər görülmüşdür

(https://economy.gov.az/uploads/fm/files/iqtisadiyyat/2020_Makro).

Qeyd etmək ki, Azərbaycan iqtisadiyyatına, xüsusən də neft sektoruna investisiyaların genişlənməsinin başqa səbəbləri də var. Beləliklə, neft sənayesinə irimiqyaslı investisiyaların qoyulmasının əsas səbəblərindən biri neft infrastrukturunun kifayət qədər inkişafıdır. Təsadüfi deyil ki, xarici şirkətlər mövcud qazma qurğularını, tikinti-quraşdırma gəmilərini və digər obyektləri təmir edib istismara verməklə yanaşı, yenilərini tikməyə üstünlük verirlər. Beləliklə, əgər xarici

neft şirkətləri Azərbaycanda fəaliyyətə sıfırdan başlamalı olsaydılar, neft müqavilələrini bu qədər tez reallaşdırmaq mümkün olmazdı. Çünki müxtəlif obyektlərin yenidən qurulmasına, başqa ölkələrdə dəniz qazma qurğularının alınmasına və Xəzər dənizinə çatdırılmasına, eləcə də bir çox bu kimi problemlərin həllinə hazırlıq işlərinə əlavə vaxt sərf olunub. Təbii ki, bu işin qiymətini artırıcaq. Lakin 1970-80-ci illər üzrə qurulmuş infrastruktur, ixtisaslı işçi və güclü mühəndis qüvvəsinə, 84 illik tarixə malik Azərbaycanda xarici neft şirkətlərinin dəniz sahəsində neft-qaz əməliyyatlarının aparılmasında ciddi çətinliklərlə üzləşməyiblər.

“Çıraq-1” platforması o vaxt tikilmiş dərinisulu dayaqlar zavodunda tikilib. Eyni zamanda, bu dövrdə dənizdə “Dədə Qorqud”, “Qurtuluş”, “İstiqlal” qazma qurğuları, “Süleyman Vəzirov” və “İsrafil Hüseynov” borudüzənlər və fərqli təchizat üzrə gəmilər quraşdırılmışdır. Səmərəli investisiyalar üzrə mühitin formaya salınması onun daimi təkmilləşməsinə tələb edir. Ona görə də dövlətin həyata keçirdiyi investisiya siyasəti bu məqsədə xidmət etməlidir. Beləliklə, müasir dövrdə uyğun olan iqtisadi münasibətlərin sistemi üzrə hər hansı müstəqillik əldə etmiş dövlət öz siyasi fəaliyyətini öz maraq və məqsədləri əsasında formalaşdırır. Başqa cəhətdən, dövlətin iqtisadi inkişaf üzrə təsiri olan xarici və daxili amillər nəzərə alınmaqla bütün iqtisadi siyasət üzrə mühüm tərkibindən biri kimi çıxış edən investisiyaların siyasətini formalaşdırır (Vəliyev D. 2005: s.364).

Digər makroiqtisadi göstəricilər kimi, Azərbaycan idxalının həcmi də son 20 ildə xeyli artıb. İdxalın kəskin artması, xüsusən də ilkin tələbat mallarının payının artması iqtisadi təhlükəsizlik baxımından birmənalı qarşılanmır. Eyni zamanda, idxal strukturunda yüksək texnologiyalı məhsulların payının ilbəil artması, texnika və texnologiya idxalının artması gələcəkdə Azərbaycan iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün müəyyən stimullar yarada bilər. İstənilən halda Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrində idxalın kəskin şəkildə artması və xarici investisiyaların artması hamı tərəfindən qəbul edilmiş faktdır. Belə ki, 1990-1995-ci illərdəki iqtisadi tənəzzül dövründə Azərbaycanın idxal həcmi hər il azalırdı. Bu

rəqəm 1991-ci ildəki 1,88 milyard dollardan 1997-ci ildə 0,8 milyard dollara düşüb. Bununla belə, 1998-ci ildən bəri ixrac (2010-cu il istisna olmaqla) davamlı olaraq artaraq 2013-cü ilə qədər 10,7 milyard dollara çatıb. Şübhəsiz ki, xarici iqtisadi əlaqələrdə idxalın artması tendensiyası neft gəlirlərinin artması və neft sənayesinə birbaşa investisiyaların genişlənməsi ilə bağlıdır. Bunu idxalın həcmi ilə neft sənayesinə qoyulan investisiyaların həcmi arasında möhkəm əlaqə də təsdiq edir (Гюльалиев М., Алиев Р. 2015: s.68).

2015-ci il tarixində devalvasiya baş verdikdən sonra ÜDM-in həcmi və əsas kapitalla investisiyalar 1,1 dəfə azalıb. 2015-2019-cu illərdə ÜDM və əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi 1,5 dəfə artıb. 2020-ci ildə Azərbaycanda iqtisadi və sosial sahələrin inkişafı üçün bütün maliyyə mənbələri hesabına əsas kapitalla 17 028,1 milyon manat investisiya istiqamətləndirilmişdir. Bu rəqəm 2020-ci ildə 8,3% azalaraq ÜDM-in 23,5%-nə düşüb.

Cədvəl 3: Azərbaycan Respublikasının 2014-2019-cu illərdə makroiqtisadi göstəriciləri

İl	Ümumi daxili məhsul (ÜDM) (mln.manat)	Qeyri-neft ÜDM (mln.manat)	Əsas kapitalla investisiya (mln.manat)	Əhalinin nominal gəlirləri (mln.manat)	Nominal orta aylıq əmək haqqı (manat)
2014	59014,1	33038,2	17618,6	39360,7	444,3
2015	54380	34500,9	15957	41738,6	464,4
2016	60425,2	35951,2	14903,4	45395,1	498,6
2017	70337,8	40012,3	15550,8	49162,9	528,2
2018	79797,3	41588,6	17238,2	53688,6	544,1
2019	81681	44471,8	17184,3	57035	634,8
2020	72432,2	50792,5		55726,1	707,7

Mənbə: <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Unutmaq olmaz ki, 2020-ci ildə yanvar-mart ayları üzrə ölkədə sosial və iqtisadi sahələrin inkişaf etməsindən ötrü ümumi maliyyənin mənbələri üzrə əsas kapitalla 2 929,4 mln. manat vəsait yönəldilmişdir ki, bu da 2019-cu ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə 6,5 % çox olmuşdur.

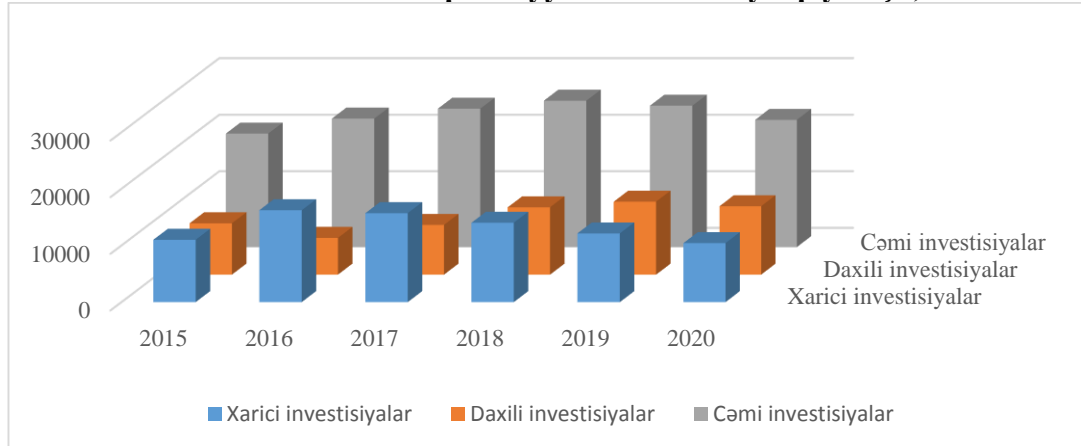
Cədvəl 4: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (2014-2019), mln.manat

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları	21890,6	20057,4	22706,4	24462,5	25877	24986,6	22484,0
Xarici investisiyalar	9175,6	10998,9	16216,1	15697,2	14002,1	12119,5	10413,2
Daxili investisiyalar	12715	9058,5	6490,3	8765,2	11874,9	12867,1	12070,8

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/> Azərbaycan Respublikası dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bundan əlavə, ölkədə investisiya mühitinin yaradılması istiqaməti üzrə bir sıra tədbirlər görülmüşdür. Ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiyaları cəlb etmək Azərbaycan Respublikasının müəyyənləşdirdiyi iqtisadi inkişafın strategiyası üzrə əsas tərkib hissəsidir. Son vaxtlar ölkədə mövcud olan iqtisadi inkişaf və siyasi sabitlik xarici dövlətləri Azərbaycanın iqtisadi sahələrinə uzunmüddətli investisiya qoyuluşlarına marağı daha çox artırmışdır. Ölkənin iqtisadi sahələrinə qoyulmuş investisiyalar üzrə artım statistikasını aşağıdakı qrafikdə göstərilmişdir.

Qrafik 3: 2015-2020-ci illər üzrə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu, mln.manatla

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/finance/> Azərbaycan Respublikası dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Müəssisə və təşkilatların əsas fondları 1959,9 milyon manat, büdcə üzrə vəsaitlər 519 milyon manat təşkil etmişdir, büdcədən kənar dövlətin vəsaitləri 52.1 mln. manat, əhali üzrə şəxsi vəsaitlər 188,9 mln. manat, digər vəsaitlər 78,6 mln. manat olmuşdur, 2020-ci il üzrə investisiyalarda azalma olmuşdur.

Məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiyalar daşınmaz və daşınar əmlaka, əqli mülkiyyətə, mülkiyyət hüquqlarına və kredit və qiymətli kağızlar şəklində digər qiymətli sərvətlərə qoyulan investisiyalardır. Maddi aktivlərin əldə edilməsinə investisiyalar real və ya birbaşa investisiyalardır (yəni maşın, avadanlıq, xammal, müəssisələrin tikintisi və s.), qiymətli kağızların alınması üçün vəsait isə portfel investisiyalarıdır. Sənaye müəssisələrində yenidənqurma, genişləndirmə, texniki təminatın genişləndirilməsi, avadanlıq və texnologiyaların əldə edilməsi, informasiya və rabitə vasitələrinin istifadəsinə çəkilən məcmu xərclərə əsas kapitalla investisiyalar deyilir.

2020-ci il yanvar-iyun ayları üzrə reyestrə daxil edilmiş sənaye müəssisələrinin 11-i fəaliyyətdə olmuşdur, onlardan 9-u orta və iri, 2-si kiçik sənaye müəssisəsi olub. Sənayedə cari qiymətlər ilə məhsul üzrə istehsal əvvəlki ilin uyğun dövrü ilə müqayisədə 27.8 % azalıb. Sənayedə görülmüş işlərin həcmnin 33.0 %-i istehsal xidmətlərinin, 67.0 %-i isə məhsul istehsalının payına düşüb. 2020-ci ildə yanvar-iyun ayları üzrə sənaye xidmətlərinin həcmi 4373.3 min manat, sənaye məhsulunun həcmi isə 8868.3 min manat təşkil edib. Hesabat dövründə 66.9 GVt/saat elektrik enerjisi, 25.8 mln. m³ təbii qaz, 0.1 min Qkal buxar, 1465.0 min kubmetr içməli su, 6.1 min manatlıq kanalizasiya, 1262.7 min kvadratmetr keramik plitələr, 21.2 min ton kağız məmulat istehsal edilərək istehlakçılara göndərilib. Ölkəmizdə azad biznes üzrə mühitin formalaşmasına iqtisadiyyatın yeni formaları yaratmağa təkan verdi. Buna misal olaraq özəl müəssisələri göstərmək olar.

2020-ci ilin yanvar-iyun ayları üzrə rayon sənayesində çalışan ev təsərrüfatları və fiziki şəxslərin vasitəsilə 74.3 min manat dəyərində məhsul qeyd edilmiş, 2020-ci ildə yanvar-iyun ayları üzrə sənaye sahəsində məşğul olanların sayı 1250 nəfər

olmuşdur. 2019-cu ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə bu sahə üzrə məşğul olan şəxslərin sayı 90,5 % təşkil etmiş, sənaye işçilərinin əməkhaqqı fondu 3 milyon 705,5 min manat, bir işçi üçün orta aylıq nominal əmək haqqı 494,1 manat hesablanmışdır. 2019-cu ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə sənayedə bir işçiyə düşən orta aylıq nominal əmək haqqı 7,6 % azalıb. İstehsal sənayesində və qaz təchizatında işləyən şəxslərin orta aylıq nominal əmək haqqı rayon üzrə orta aylıq əmək haqqından yüksək olmuşdur.

Cədvəl 5: Sənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar, 2016-2020-ci illər, milyon manat

Göstəricilər	2016	2017	2018	2019	2020
Bütün sənaye	9949,8	10610,1	8497,2	9258	9065,3
Mədəncixarma sənayesi	8428,9	8576,7	5702,3	5670,5	5613,8
Emal sənayesi	424,3	652,6	1431,9	2466,4	2610,5
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	370,2	870,5	602,9	490,0	486,6
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	578,6	658,1	760,1	631,1	354,4

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Cədvəl 5-in təhlilinə diqqət etsək görürük ki, 2017-ci ildə sənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyaların həcmi çox olmuş, 2018-ci ildə bu göstərici aşağı düşmüşdür. 2020-ci ildə kapitalla yönəldilən investisiyalar 2019-cu ildən 1,02 % az olmuşdur. Buna səbəb kimi COVID-19 pandemiyasını göstərmək olar.

Cədvəl 6: Sənayedə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalardan istifadə edilməsinin strukturu, ümumi yekuna nisbətən faizlə

Göstəricilər	2017	2018	2019	2020
Bütün sənaye	100	100	100	100
Mədəncixarma sənayesi	79,4	67,1	61,2	61,9
Emal sənayesi	6,2	16,9	26,7	28,8
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	8,2	7,1	5,3	5,4
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	6,2	8,9	6,8	3,9

Mənbə: Azərbaycanın sənayesi, Statistik məcmua ARDSK, 2021: s.101.

Ümumiyyətlə, son illər bəzi ölkələrdə Azərbaycanda sənayeyə investisiyaların həcmnin müsbət artım tendensiyaları müşahidə olunmuşdur. Qlobal olaraq, COVID-19 pandemiyası səbəbindən 2020-ci ildə və ondan sonrakı illərdə investisiya axınının kəskin şəkildə azalacağı gözlənilirdi. İnanırıq ki, bu vəziyyətdə ölkəmiz qarşıdakı illərdə öz inkişaf hədəfləri naminə mövcud vəziyyəti dəyişəcək və xarici investisiyaları artıracaqdır. Bu baxımdan Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yuxarıda qeyd olunan sahələrin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Bu tədbirlər prioritetləşdirilməli, makroiqtisadi inkişafı və regional rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün vergi siyasəti, inzibati səmərəlilik, xarici investorlar üçün hüquqi baza yenidən nəzərdən keçirilməli və təkmilləşdirilməli, mülkiyyət hüquqlarının qeydiyyatı və məhkəmə sistemi təkmilləşdirilməli, korporativ idarəetmə və korporativ şəffaflıq təmin edilməlidir.

2.2. Sənaye müəssisələrinə xarici investisiyaların cəlb olunma səviyyəsinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Milli iqtisadiyyatın ən mühüm istiqaməti iqtisadiyyatın innovativ komponentləri əsasında dayanıqlı inkişafına keçiddir. Bu gün ölkənin rəqabətqabiliyyətli texnoloji və innovativ potensialının inkişafı əsas problemlərdən biridir. Milli iqtisadiyyatın innovativ inkişafının əsas problemlərinin həlli birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə asılıdır. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkənin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Çünki bu cür investisiyalar qabaqcıl texnologiyaların, avadanlıqların və nou-hauların idxalının təmin edilməsi, bu əsasda texnoloji strukturun yenilənməsi, sənaye istehsalının canlanması və artırılması baxımından mühüm rol oynayır. Birbaşa xarici investisiyaların üstünlükləri ondan ibarətdir ki, onlar milli iqtisadiyyata nəinki texnoloji innovasiyaları tətbiq etməyə imkan verir, həm də yeni biliklərin və innovativ idarəetmə texnologiyalarının tətbiqi ilə müşayiət olunan davamlı iqtisadi inkişafı təmin edir. Birbaşa xarici investisiyaları

fəal şəkildə cəlb etmədən ölkənin iqtisadi inkişafını və sabit yüksək artım tempini təmin etməyə qadir investisiya potensialının yaradılması problemlidir (Yəhyayeva A.Y. 2019: s.72).

Əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması və birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi probleminin həlli, habelə ölkənin inkişafının müxtəlif iqtisadi, sosial, siyasi, infrastruktur və digər aspektləridir. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi zərurəti aşağıdakı hallarda yaranır (Валдайцев С.В. 2008):

- daxili investisiyaların məhdud mənbələri;
- öz investorlarının aşağı investisiya aktivliyi;
- rəqabətli iqtisadiyyat yaratmaq və qlobal bazarlara çıxış arzusu.

Birbaşa xarici sərmayələrin cəlb edilməsi yolları aşağıdakılardır:

- başqa ölkənin ərazisində tam şəkildə xarici investora məxsus şirkətin yaradılması;

- xaricdə mövcud şirkətlərin alınması;
- güzəştlər əsasında xarici kapitalın cəlb edilməsi;
- ölkənin müəyyən regionlarına xarici investorların fəal şəkildə cəlb edilməsinə

yönəlmiş azad iqtisadi zonaların yaradılması;

- birgə müəssisələrin yaradılması.

Hazırda inkişaf etmiş ölkələr birbaşa xarici investisiyaların əsas ixracatçıları və idxalçılarıdır. Ümumiyyətlə, istənilən ölkə, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq, birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində, daha doğrusu, bu investisiya axınlarından dolayı və birbaşa müsbət təsirlərin əldə edilməsində maraqlıdır. Birbaşa xarici investisiyalar istehsal potensialının inkişafı və texnologiya transferinin stimullaşdırılması baxımından daxili iqtisadiyyata daha müsbət təsir göstərir. Əksər iqtisadçılar BXİ-yə ev sahibliyi edən ölkələr üçün müsbət amil kimi baxırlar. Şübhəsiz ki, onlar əmək məhsuldarlığının və məşğulluğun artmasına töhfə verməklə iqtisadiyyata əlavə investisiya mənbəyinə çevrilirlər. Birbaşa xarici investisiyalar, bir qayda olaraq, sənaye kapitalını keyfiyyətə dəyişdirə və qlobal

əmək bölgüsünə inteqrasiya edə bilən yeni biliklər, texnologiyalar, biznes proseslərinin təşkili üsulları ilə müşayiət olunur. Lakin dünya praktikasına görə, birbaşa xarici investisiyalar qəbul edən ölkənin iqtisadi inkişafına həm müsbət, həm də mənfi təsir göstərə bilər. Üstəlik, bəzən bu mənfi təsir müsbətdən qat-qat üstün olur. Beləliklə, xarici investisiyaların mənfi təsirini aşağıdakı kimi ifadə etmək olar: yerli istehsalçıların sayının artması, milli istehsala nəzarətin itirilməsi, artıq mənfəətin xammal ixracında cəmləşməsi, tədiyə balansının pisləşməsi, sənayenin idxalda əhəmiyyətli artım tələb etdiyi təqdirdə ev sahibi ölkə və s. Birbaşa xarici investisiyalar prosesinin çoxşaxəliliyi daxili və xarici şəraitin xüsusiyyətləri və investisiya prosesinin perspektivli imkanlarının qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir.

Ümumiyyətlə, xarici investorları cəlb etmək üçün onun stimullaşdırılması təklif olunur, bunun üçün aşağıdakı tədbirlərə riayət etmək lazımdır (Yəhyayeva A.Y. 2019: s.74):

- vergi qanunvericiliyinin sadələşdirilməsi və tələbin stimullaşdırılması məqsədilə onun monitorinqinin aparılması;
- Əmanətlər üzrə faiz dərəcələrini artırmaqla qurumların və əhəlinin investisiya ehtiyacları üçün sərbəst sənədlər toplusu;
- qanunla müəyyən edilmiş iflas mexanizminin işə salınması;
- uzunmüddətli investisiya banklarına, yerli və xarici investitorlara vergi güzəştlərinin verilməsi;
- dünya ölkələrinin və malların, kapitalın və işçi qüvvəsinin sərbəst hərəkəti üçün ümumi bazarın formalaşdırılması;
- yaxşı və sərbəst iqtisadi plitələr haqqında qanunların qəbulu;
- ayrı-ayrı xarici investitorların siyasi və kommertiya risklərindən sığortalanması sisteminin yaradılması və təmin edilməsi;
- milli hökumətin yaddaşını gücləndirmək və onun transformasiyasına nail olmaq;

İnvestisiya müqaviləsinin müxtəlif iştirakçıları arasında risklərin bölüşdürülməsi üçün semantik mexanizmin həyata keçirilməsi və s. Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi milli iqtisadiyyatı aktivləşdirməyə və istintaq mühitinin sabitliyini təmin etməyə imkan verəcəkdir.

Xarici investisiyanın cəlb olunması üçün potensial sənaye sahələrini aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

Kimya, energetika və metallurgiya sənayeləri

- nisbətən az su və enerji tutumuna malik yerli istehlakın və həmçinin ixrac istiqamətli polimer materiallarının istehsal olunması;

- yerli istehlak və ixrac üçün qara metallurgiya məhsullarının istehsalı;

- qara metaldan hazır məhsulların (alüminium oksidləri və emal olunmuş alüminium, mis, qızıl, gümüş, platin və s.) istehsalı və ixracı;

- poliuretan məmulatlarının istehsalı;

- alternativ və eyni zamanda bərpa olunan enerji mənbələrindən enerji istehsalında istifadə olunan müxtəlif avadanlıqların istehsalı;

- bərk məişət tullantılarının emalı qurğuları;

- elektrik avadanlıqlarının istehsalı;

- plastik qabların istehsalı;

- kommunal xidmətlərin istehsalı.

Maşınqayırma və tikinti materialları istehsalı

- Mövcud texnologiyaların və mövcud maşınqayırma müəssisələrinin özəlləşdirilməsinə xarici investorların cəlb edilməsi;

- dəmir yollarında və metrolarda istifadə olunan vaqonların, lokomotivlərin, eskalatorların ehtiyat hissələrinin istehsalı və təmiri.

- avtomobil hissələrinin istehsalı və təmiri müəssisələri;

- tikinti materiallarının istehsalı;

- tibbi avadanlıq və avadanlıqların istehsalı;

- məişət texnikasının istehsalı.

Qida və yüngül sənaye (<https://economy.gov.az/article/potential-investiyasi-saheleri/21339>):

- pambıq və pambıq məhsullarını emal etmək;
- yun emalı;
- dəri emalı;
- baramaçılıq üzrə təsərrüfatların yaradılması;
- yerli xammal əsasında toxuculuq və tikiş məmulatlarının istehsalı;
- əllə toxunmuş xalçalar;
- yüksək keyfiyyətli ayaqqabı istehsalı;
- ağac emalı və mebel istehsalı;
- Tarixi-mədəni, milli miqyasda istifadə olunan sənətkarlıq məmulatlarının (milli suvenirlər, hədiyyələr, mis qablar və s.) istehsalı;
- qabların və qablaşdırma avadanlıqlarının istehsalı;
- qida istehsalı;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı.

Son 24 ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan xarici investisiyaların ümumi həcmi 133,7 milyard dollar təşkil edib. Bu illərdə orta illik xarici investisiya 5,8 milyard dollar olub. Investisiya təhlilinin dinamikasında əks olunan birinci dövr 1995-2003-cü illəri əhatə edir. Bu illərdə Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ümummilli lider Heydər Əliyev 1995-1998-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Dövlət Əmlakının Özəlləşdirilməsi Proqramını təsdiqləmiş və bununla da bu dövrü xarici investisiyaların təhlili baxımından səciyyələndirmişdir (Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı, N1120, 1995).

Nəticədə bu dövr ərzində ölkə iqtisadiyyatına 9,1 milyard dollar xarici investisiya daxil olub. Xarici investisiyaların cəlb edilməsinin əsas hissəsini XBI daxilolmaları təşkil etmişdir. Bu dövrdə neftin orta illik qiyməti orta statistik məlumatlara görə, 68% artaraq təxminən 29 dollar təşkil edib. 2004-cü ildə neftin

qiyməti kəskin artaraq 2003-cü illə müqayisədə 31% artıb. İkinci təhlil dövrü 2003-2008-ci illəri əhatə edib. Bu dövrdə ölkəyə cəlb olunmuş ümumi və orta illik xarici investisiyalar müvafiq olaraq 31,4 və 5,2 milyard ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövrdə neftin qiyməti 3,3 dəfə (və ya 236%) artaraq 2008-ci ilin sonunda 97 dollara çatıb. Xüsusilə, 2007-2008-ci illərin qlobal maliyyə böhranı XBI axınının qlobal mənzərəsini dəyişib. Belə ki, 2009-cu ildə böhran nəticəsində dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində xarici investisiyaların xüsusi çəkisi 57%-ə qədər azalmış, inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin payı isə 43%-ə yüksəlmişdir. 2018-ci ilin sonunda inkişaf etmiş ölkələrin XBI gəlirlərində payı bir qədər azalaraq 43%-ə (2017-ci ildə 45%) enib, tarixdə ən yüksək neft qiyməti 2008-ci ilin iyununda qeydə alınıb və bu il xam neftin bir barelinin qiyməti 145,9 dollar (Əlixanov A. 2020: s.22).

Qeyd edək ki, bu dövrdə regionların 2004-2008-ci illər üçün sosial-iqtisadi inkişafı proqramı hesabına Azərbaycan iqtisadiyyatında əsas kapitalla investisiyalar sürətlə artıb. Əsas kapitalla investisiyalar nəticəsində regionlarda infrastrukturun inkişafı layihələrinə daxili investisiyalar artmışdır.

Cədvəl 7: Azərbaycan xarici investisiyaların dövrlər üzrə dinamikası, mln. dollar

	Dövr 1 1995-2002	Dövr 2 2003-2008	Dövr 3 2009-2014	Dövr 4 2015-2018	Dövr 5* 2004-2014
Cəmi xarici investisiyalar	9,120	31,414	54,943	38,237	82,986
<i>Orta illik cəmi xarici investisiyalar</i>	1,140	5,236	9,157	9,559	7,544
Birbaşa xarici investisiyalar	7,467	23,318	30,354	24,629	50,654
<i>Orta illik birbaşa investisiyalar</i>	933	3,886	5,059	2,390	4,605
Xalis BXİ daxilolmaları	6,580	26,270	23,081	12,818	45,344
<i>Orta Xalis BXİ daxilolmaları</i>	822	4,378	3,847	3,204	4,122
Cəmi ÜDM	36,436	132,088	382,238	178,747	507,050
<i>Ortalama illik ÜDM</i>	4,554	22,015	63,706	44,687	55,769
*Orta illik adambaşına ÜDM¹	571	2,568	6,874	4,562	5,070

Mənbə: Əlixanov A. 2020: s.23

Üçüncü dövr 2009-2014-cü illəri əhatə edir və qlobal maliyyə böhranından sonrakı dövrə təsadüf edir. 2009-cu ildə neftin qiyməti 36% azalaraq 62 dollar olub. Üçüncü dövr adətən iqtisadi artımın pik dövrünü, birbaşa xarici investisiyaların

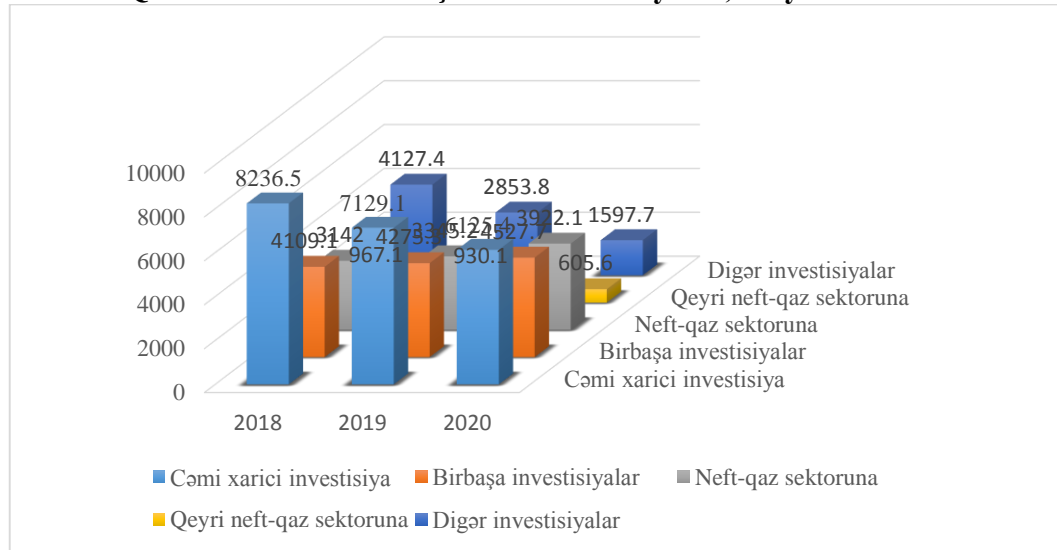
artımını və neftin qiymətinin qalxmasını və xarici investisiyaların cəlbediciliyini əhatə edir. Neftin orta illik qiyməti kəskin şəkildə artdı və 2011-2014-cü illər arasında orta hesabla 102 dollar olmaqla uzunmüddətli meyllər göstərdi.

Bu dövr ərzində ölkəyə ümumi xarici investisiyalar 54,9 milyard ABŞ dolları, XBI isə 30,3 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Bununla belə, trend təhlili göstərir ki, eyni dövrdə XBI gəlirləri də azalıb. Xüsusilə, qlobal maliyyə böhranından sonrakı illərdə bütün dünyada korporativ itkilər müşahidə olunur. Üçüncü rübdə XBI gəlirlərinin azalmasının səbəblərindən biri xarici investisiyaların gəlirləri və kapitalı şəklində xarici investisiyaların sürətlə bərpa olunmasıdır. Bu, beynəlxalq neft-qaz sazişləri və təşkilatın tövsiyələrinə uyğun olaraq xarici investisiya gəlirlərinin səviyyəsi və neft-qaz sektorunun inkişafının xarakteri, payların investorlar arasında bölüşdürülməsi və investisiyaların gəlirliliyi ilə bağlıdır. Nəzəri məlumatların tədqiqi göstərir ki, repatriasiyası xarici investordan investisiyanın qaytarılması deməkdir. Bu müqavilələrə əsasən, iştirak edən şirkətlərin səhmdarları hesabat dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatına xammal istehsalı və ixracına qoyulan sərmayələri ödəyəcəklər. Bu fəaliyyət ölkənin balanslaşdırılmış xarici investisiyalar üçün xarici iqtisadi məsuliyyətini azaldır (Əlixanov A. 2020: s. 23).

Təhlil olunan illərin dördüncü dövrü 2015-2018-ci illəri əhatə edir və xüsusilə bu dövr Azərbaycan iqtisadiyyatının devalvasiya dövrü adlanır. Bu dövrün əvvəlki dövrü ilə müqayisədə xarici investisiyaların cəlb edilməsində qeyri-müəyyənlik illəri, eləcə də qeyri-neft sektorunun inkişafı və xarici investisiyalar baxımından sektoral artım baxımından kritik illər daxil idi. 2015-ci ildə milli valyuta olan manat ard-arda iki dəfə ucuzlaşıb. Bu dövrdə iqtisadiyyatımıza birbaşa xarici investisiyalar 38,2 milyard dollara, xarici investisiyalar isə 12,8 milyard dollara çatıb. Orta hesabla, XBI-nin gəlirləri illik müqayisədə 17% azalaraq 3,2 milyard dollar təşkil edib. Bu dövrdə isə əksinə, yerli sosial-iqtisadi inkişaf proqramları çərçivəsində iqtisadi rayonların infrastrukturunun təşkili davam etdirilmişdir. Bununla belə, adambaşına düşən orta ümumi məhsul əvvəlki illərlə müqayisədə aşağı olub. Bundan əlavə, Cədvəl 2.7-də

2004-2014-cü illər üçün dəyərlər göstərilir. Bu dövrdə XBI-nin Azərbaycana orta axını 4,1 milyard dollara, adambaşına düşən ümumi regional məhsul isə 5070 dollara çatıb. Bu baxımdan növbəti iqtisadi inkişafın qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri adambaşına düşən ümumi ÜDM-in həcmi 2008-ci ilə qədər artırmaqdır. 5000 dollardan çox və xarici investisiyaların həcmi ümumi regional məhsulun 5%-ə çatdırmaq vacibdir.

Qrafik 4: Cəlb olunmuş xarici investisiyalar, milyon manatla

Mənbə: Azərbaycan rəqəmlərdə, Statistik məcmuə, 2021: s.196

Xarici investisiyaların sahə strukturunda mədənçixarma sənayesi əsas yer tutur. Bundan əlavə, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, eləcə də elektrik enerjisi xarici investisiyalar üçün əsas maraq doğuran sahələrdir. 2010-cu ildən sonra xarici investorların tikinti sənayesinə marağı artır: 2010-cu ildə xarici investisiyanın 2,5%-i, 2013-cü ildə 4,0%-i, 2014-cü ildə 6,1%-i, 2015-ci ildə 9,2%-i tikintiyə ayrılmışdır.

2020-ci il üzrə Azərbaycanın iqtisadiyyatında BXİ-in həcmi 4 527,7 mlrd. dollar olmuşdur. 2019-cu ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların həcmi 4 milyard 275,2 milyon dollar təşkil edib. Beləliklə, 2020-ci ildə birbaşa xarici investisiyaların həcmi 5,9% artıb. Birinci rübdə ölkə iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların həcmi 1,1 milyard dollar, ikinci rübdə 1,2 milyard dollar, üçüncü rübdə 0,9 milyard dollar, dördüncü rübdə 1,3 milyard dollar təşkil edib. 2020-ci ildə

birbaşa xarici investisiyaların 86,6%-i (2019-cu ildə 78,3%) neft-qaz sektorunun payına düşüb. 2020-ci ildə qeyri-neft sektoruna birbaşa xarici investisiyaların həcmi 605,6 milyon ABŞ dolları (34,9 faiz az), xüsusi çəkisi isə 13,4 faiz təşkil edib. AMB-nin məlumatına görə, 2020-ci ildə Azərbaycan şirkətləri xaricə 825,3 milyon dollar (2,9 dəfə azalma) investisiya yatıracaq ki, bunun da 253,7 milyon dolları (3,8 dəfə azalma), 571,6 milyon dolları (2,5 dəfə azalma) isə neft-qaz sektoruna yatırılacaq. 2019-cu ildə Azərbaycan iqtisadiyyatına birbaşa xarici investisiyaların həcmi 4,9% artaraq 4,3 milyard dollara çatıb (<https://www.cbar.az/>).

2021-ci ilin yanvar-avqust aylarında Azərbaycanda bütün mənbələrdən əsas kapitalla 8 milyard 259,4 milyon manat investisiya yönəldilib ki, bunun da 35,4 %-ni və ya 2 milyard 924,4 milyon manatını xarici investisiyalar təşkil edib. İqtisadiyyatda bərpa dövrünün olmasına baxmayaraq, əsas kapitalla investisiyalar 10,1 %, o cümlədən xarici investisiyalar 12,1 % azalıb.

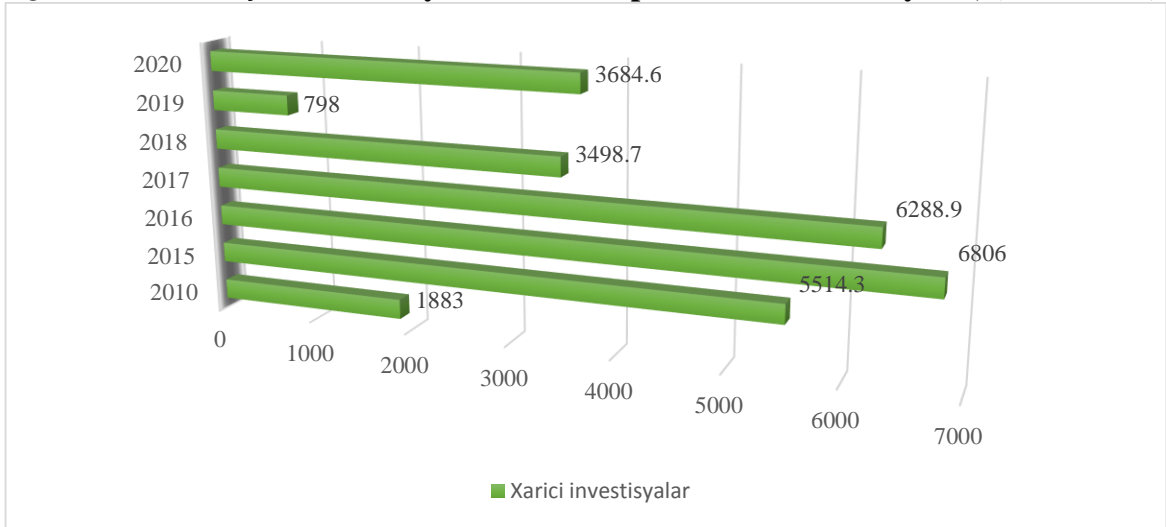
Burada xarici investisiya dedikdə, xarici mənbələr üzrə əsas kapitalla yönəldilən xarici vəsait nəzərdə tutulur. Bura yeni tikinti, yenidənqurma və genişləndirmə, maşın və avadanlıqların alınmasına xarici investorların investisiyaları daxildir. Bura həm də xarici kreditlər, qrantlar və tikintidə istifadə olunan humanitar yardımlar daxildir. DSK-dan verilən məlumata əsasən, xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatlar üzrə vəsait hesabına əsas kapitalla yönəldilən vəsaitin 93,4 %-i və ya 2 732 mlrd. manatı Böyük Britaniya, ABŞ, Türkiyə, Yaponiya, İsveçrə, Norveç, Virciniya ştatlarının payına düşür. Adalar, Malayziya, Fransa, Rusiya və İranlı investorlara aid idi. Bu ölkələrdən çoxuna məxsus şirkətlərin Azərbaycanda neft-qaz sənayesində fəaliyyətdə olduğunu göstərir.

Hesabat dövrü üzrə neft-qaz sənayesində görülmüş işlərdən danışarkən qeyd etmək olar ki, yanvar-avqust ayları üzrə bu sahələrdə ümumi vəsaitin 43,9 %-i və ya 3 milyon 622 milyon manatı əsas kapitalla yönəldilib. Həmin göstəricilər əvvəlki ilin uyğun dövrü ilə müqayisə etdikdə 8,5 % azdır. Həmçinin qeyri-neft-qaz sənayesinə 4 637,4 mlrd. milyon manat investisiya yönəldilib ki, bu da əvvəlki ilin yanvar-avqust

ayları ilə müqayisə etdikdə 11,3 % azdır. Eyni zamanda, qeyri-neft sektoruna 862,9 milyon manat sərmayə qoyulmuşdur. Bu sahəyə qoyulan investisiyaların ümumi investisiya həcmində xüsusi çəkisi 8,5 faizdən 10,4 %-ə yüksəlib. Ümumi azalmanı nəzərə almayaraq, iqtisadiyyat üzrə müxtəlif sahələrin təhlili göstərir ki, investisiya qoyuluşunda artım əsasən emal sənayesi (36,8%), nəqliyyat (14,8%), turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə (49,1%) sahələrində baş verib. Mədənçıxarma 14,9% azalmaya baxmayaraq, ümumi investisiyanın 37,6% payı ilə liderliyini davam etdirir. Yanvar-avqust aylarında bu sahəyə 3 milyard 108,9 milyon manat investisiya qoyulub.

Mərkəzi Bankın məlumatına görə, bu ilin birinci yarısında xarici investisiyaların həcmi 695,6 milyon dollar artıb. Bu, xarici investisiyalar (182,7 milyon dollar), portfel investisiyaları (255 milyon dollar) və digər investisiyalar (257,9 milyon dollar) hesabındadır. İlin birinci yarısında xarici investisiyalardan əldə olunan gəlir 2 milyard 559,1 milyon dollar təşkil edib. Bunun 2 milyard 549,6 milyon dolları neft-qaz sektorunun payına düşüb. Qeyd edək ki, Azərbaycanın neft-qaz sektoruna investisiyaların həcmi və strukturu, səhmlərin investorlar arasında bölüşdürülməsi və investisiyaların kapital şəklində qaytarılması müvafiq beynəlxalq neft-qaz sazişlərinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Belə sazişlərə əsasən, müvafiq konsorsiumların səhmdarları Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırıqları sərmayələri hasil edilən və ixrac edilən xam neft şəklində geri qaytarırlar. Bu əməliyyat tədiyə balansının maliyyə hesabında ölkənin birbaşa xarici investisiya öhdəliklərini azaldır (<http://ikisahil.com/post/248463-esas-kapitala-investisiya-qoyulushu-medenchixarma-senayesi-liderliyini-davam-etdirir>).

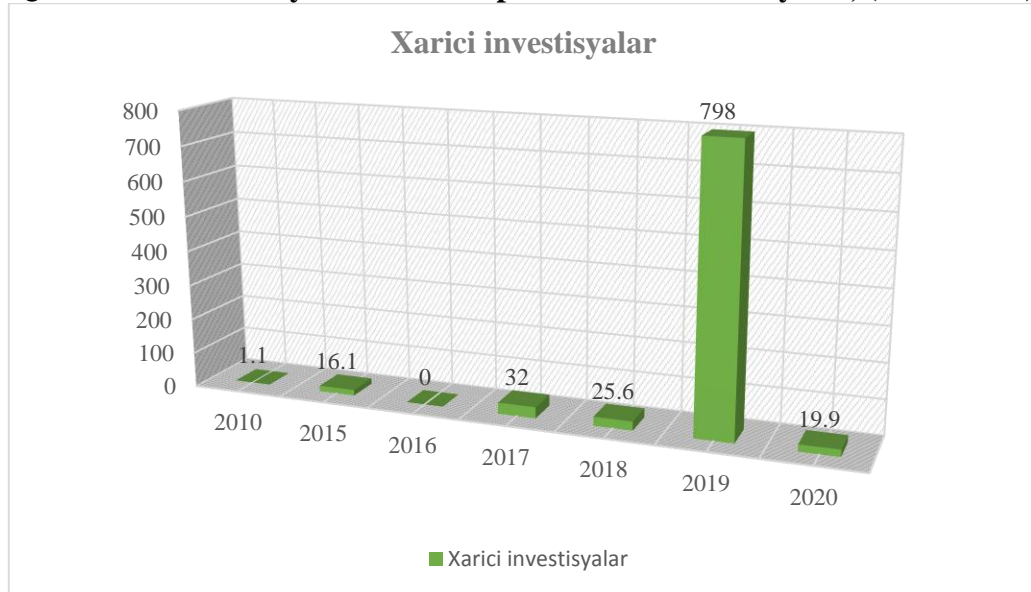
Qrafik 5: Mədəncixarma sənayesində əsas kapitalla xarici investisiyalar, (mln.manat)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Ölkədə emal müəssisələrinin yaradılması xarici investorlar tərəfindən o qədər də maraq doğurmamışdır: 2000-2015-ci illərdə ölkə iqtisadiyyatında emal sənayesinə 319,4 milyon manat (və ya 0,4 faiz) xarici investisiyaya 86,7 milyard manat yönəldilmişdir və bu vəsaitdən 301 mln. manat 2009-cu ilə qədər olan dövrə aiddir. 2010-cu ildən sonra emal sənayesi xarici investorların maraq dairəsində olmamışdır.

Qrafik 6: Emal sənayesində əsas kapitalla xarici investisiyalar, (mln.manat)

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/industry/>

Hesabat dövründə ölkənin emal sənayesinə ən böyük xarici investisiya 2004-cü ilin payına düşüb: 75,7 milyon manat (ümumi xarici investisiyanın 2,1%-nə qədər). 2009-cu ilə qədər emal sənayesində xarici investisiyalar qida istehsalı, kimya sənayesi, metallurgiya, maşınqayırma və digər sənaye sahələrinə yönəldilmişdir. 2010-cu ildən 2014-cü ilə qədər olan beş il ərzində emal sənayesinə xarici investisiyaların ümumi həcmi 2,5 milyon manat təşkil edib: bu pul maşın və avadanlıqların quraşdırılmasına və təmirinə sərf olunub. 2015-ci ildə 16,2 mln. manatla xarici investisiyalar tikinti məhsullarının istehsalına yönəldilir. 2019-cu ildə isə emal sənayesinə ən yüksək xarici investisiya qoyuluşu müşahidə edilmiş və 798 milyon manat təşkil etmişdir, 2020-ci ildə bu rəqəm 19,9 milyon manata düşmüşdür.

Belə ki, ölkənin qeyri-neft sektoruna xarici investisiyaların artırılması, eləcə də ixracyönümlü qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün dövlət-özəl investisiya əməkdaşlığının inkişafı üçün stimullar tətbiq edilməlidir. Ümumiyyətlə, son illər Azərbaycanda bəzi ölkələrdə xarici investisiyaların artımında müsbət meyillər müşahidə olunduğu halda, qeyri-neft sektoruna xarici investisiyalar zəifdir. Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün yuxarıda göstərilən istiqamətlər təkmilləşdirilməlidir. Bu tədbirlərə üstünlük verilməli, vergi siyasəti, inzibati səmərəlilik və makroiqtisadi inkişaf və xarici investorlar üçün regional rəqabətə davamlılıq üçün hüquqi baza nəzərdən keçirilməli, əmlakın qeydiyyatı və məhkəmə sistemi təkmilləşdirilməli, korporativ idarəetmə və korporativ şəffaflıq gücləndirilməlidir. Investorların səmərəli işinin yaxşılaşdırılması istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi müasir tələbdir.

III FƏSİL. SƏNAYE MÜƏSSİSƏLƏRİNİN XARİCİ İNVESTİSİYA SİYASƏTİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Sənaye müəssisələrində investisiya fəaliyyətinin prioritet istiqamətləri

Azərbaycanın milli sənayesinin inkişafı məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafı üzrə 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı” təsdiq edilib. Bu proqram çərçivəsində sənayenin inkişafı ölkənin iqtisadi siyasətinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması və onun iqtisadi strukturunun təkmilləşdirilməsi məqsədlərindən biri kimi müəyyən edilib. Dövlət proqramının əsas məqsədləri sənaye strukturunun müasirləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, qeyri-neft hasil edən sənaye sahələrinin ixrac potensialının artırılması, enerjiyə qənaət edən sənayenin inkişafı, istehsalın innovasiyası və ixtisaslı kadrların hazırlanmasıdır. Bu məqsədlərə çatmaq üçün böyük investisiyalara ehtiyac olacaq. İqtisadi inkişaf üçün sektorlar üçün prioritetlər seçilərkən struktur və investisiya siyasətinin həyata keçirilməsinə balanslaşdırılmış yanaşmaya üstünlük verilməlidir (Avropa İttifaqının Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Sənayenin inkişafı üzrə Azərbaycan Respublikası 2015-2020, 2014).

Azərbaycanda ağır sənayenin bəzi sahələri var (məsələn, neft texnologiyası) orada olan elmi-texniki və istehsal potensialından tam olaraq istifadə edilmir. İqtisadiyyatda əsas sahələrin inkişaf etməsi yüksək texnologiyalardan istifadəni tələb edir. Ağır sənayeyə investisiyaların cəlb edilməsi və bu sahəyə iqtisadi təsir göstərilməsinin özü uzunmüddətli prosesdir. Bu baxımdan, işıqlandırma və yeyinti sənayesinə özəl investisiyaların cəlb edilməsi və ödənilməsi qısamüddətli prosesdir və qısa müddətdə investisiyaların qaytarılması ilə nəticələnir, ona görə də bu sektorlara özəl investisiyalar daha çox olur. İnkişaf faydaları baxımından sənayeni üç qrupa bölmək olar. Birinci qrupa iri yerli sənaye və bazarlar, ikinci qrupa iri sənaye və bazarlar, yerli və xarici bazarlar, üçüncü qrupa isə xarici sənaye və bazarlar daxildir.

Birinci qrupa elektrik enerjisi, tikinti materialları, işıqlandırma və qida məhsulları, ikinci qrupa yanacaq sənayesi, bəzi işıqlandırma və yeyinti sənayesi, neft-kimya sənayesi, üçüncü qrupa maşınqayırma məhsulları, bəzi qida sənayesi daxildir.

Sənayedə strukturun təhlilindən görünür ki, son illər sənayedə inkişaf adətən daxili bazar və yerli xammala əsaslanan istehsala yönəlib. Xarici xammala əsaslanan və böyük xarici bazarlarda satılan şirkətlər qapalı və ya məhdud istehsal gücündən istifadə etmişlər. Lakin bu üç sahənin sənaye inkişafı üçün imkanları var. Ölkə neft emalı və neft-kimya sənayesinin inkişafı üçün böyük potensiala malikdir. Bu regionlarda inkişaf gələcək üzrə ölkəmizdə neft məhsullarında tələbatın artım və qonşu ölkələrdə (İran, Gürcüstan, Türkiyə və s.) belə məhsullara tələbatın artması ilə şərtlənir. Neft emalı sənayesinin inkişafı emal olunan məhsulların keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəlib. Çünki cari gücün 30 faizi istifadə olunur. Gələcəkdə neft məhsulları üçün keyfiyyət tələbləri əhəmiyyətli dərəcədə azalacaq. Bu baxımdan, perspektivli xarici və daxili bazarlarda tələblər nəzərə alınmaqla, mövcud neft emalı zavodlarının əvəzinə iri neft-kimya kompleksinin tikintisi sənayenin inkişafı üçün ən perspektivli istiqamətlərdən biridir. Xüsusilə, polietilen, polipropilen əsaslı neft-kimya məhsulları və tikinti materialları, istehlak malları, borular və s. istehsal sahələri investisiya cəlb edir.

Texnologiya, avadanlıq, metallurgiya, kimya, toxuculuq, yeyinti və digər sahələrdə dinamik inkişaf olub, hətta qlobal iqtisadi böhran dövründə Azərbaycanın qeyri-neft sənayesi də inkişaf edib. Qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafının təmin edilməsi, ölkədə rəqabətqabiliyyətli, yeni və yüksək texnologiyalı sənaye istehsalının inkişafı, qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması üçün müasir texnologiyalar üzərində xeyli işlər görülüb, sektoru təmin edilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq fərman və əsasnamələri ilə Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı və Mingəçevir Sənaye Parkı və Neftçala, Masallı, Hacıqabul və Sabirabad sənaye məhəllələri yaradılıb, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri yaradılıb.

Azərbaycan Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli 21 nömrəli Fərmanı. Ölkənin kimya sənayesini inkişaf etdirmək məqsədi ilə 548 sayılı layihə çərçivəsində Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı hazırda 508,14 hektar ərazini əhatə edir. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının 18 müəssisəsinə rezident statusu verilmişdir ("Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2011-ci il 21 dekabr tarixli 548 nömrəli Sərəncamı). Sənaye parkının rezidentlərindən olan "Azertexnolayn" MMC 2013-cü ildən polad və polietilen boruların, mexaniki və hidravlik avadanlıqların istehsalı ilə məşğuldur. 2017, Sumqayıt Kimya Sənaye Parkında daha 4 şirkət - aşağı, orta və yüksək təzyiqlə davamlı şlanqlar və fitinqlər istehsalçısı "MST Mühəndislik Xidmətləri" MMC, "Alco Lubricant Company" MMC, yüksək keyfiyyətli sintetik və yarı sintetik sürtkü yağları istehsalçısı, heyvanlar və aqrokimya məhsulları - "Aqrokimya Azərbaycan" MMC, məlumatların emalı, qeydiyyatı və ötürülməsi - "STDC" MMC, 2018-ci ildə isə elektron təlim avadanlığının istehsalçısı - "Labdisc Azerbaijan" MMC, Tikinti Kimyası Zavodu, qeyri-"Baku Non Ferrous and Foundry MMC" qara metal və dəmir ərintiləri, Tabaterra tütün zavodu və "Polyprop Socar Polymer" MMC ylen zavodunun açılışı olub.

Mingəçevir Sənaye Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 fevral 2015-ci il tarixli 1077 nömrəli Fərmanı ilə yaradılmışdır, yüngül sənayenin idxaldan asılılığını azaltmaq və ixrac potensialını artırmaq üçün davamlı səylər (Prezidentin 1077 sayılı Fərmanı, Azərbaycan Respublikasının 26 fevral 2015-ci il tarixində).

Sənaye məhəllələrinin yaradılması regionlarda kiçik və orta sahibkarlığın inkişafına təkan vermək, yerli resurslardan istifadə etməklə sənayeni inkişaf etdirmək, sahibkarların əməkdaşlığını gücləndirmək, sənayedə məşğulluq imkanlarını artırmaq üçün xüsusilə vacibdir. 2017-ci il sentyabrın 24-də Azərbaycan Prezidentinin iştirakı ilə Azərbaycanın ilk sənaye zonası olan Neftçala Sənaye Zonasının açılışı olub. Neftçala sənaye məhəlləsində 9 şirkət və 1 kiçik biznes sexi fəaliyyət göstərir. 29 mart 2018-ci il tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin iştirakı ilə Azərbaycan-İran

Biznes Forumu çərçivəsində Neftçala Sənaye Zonasında yerləşən “Azərmaş” ASC və “İran Khodro”nun birgə yaratdığı “Xəzər” avtomobil zavodunun rəsmi açılışı olub. Hazırda 125 nəfər işlə təmin olunub, yaxın gələcəkdə onların sayının 300-ə çatdırılması planlaşdırılır. İldə 10 min avtomobil istehsal gücünə malik zavodun bəzi avtomobilləri MDB ölkələri, Yaxın Şərq və Afrika ölkələrinə ixrac edilir. Yaxın gələcəkdə zavodun istehsal gücü 50000 ədədə çatdırılacaq (<https://president.az/az/articles/view/25305>).

2018-ci il sentyabrın 18-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin iştirakı ilə açılışı olan Masal Sənaye Zonasında 10 müəssisə fəaliyyət göstərir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 25 iyul 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Hacıqabul Sənaye Zonasında və 27 noyabr 2017-ci il tarixli Sərəncamı ilə yaradılmış Sabirabad Sənaye Zonasında tikinti işləri davam etdirilir, digər yerlərdə də sənaye məhəllələri yaradılır. Bölgələrdə qeyri-ənənəvi istehsal sahələri ilə yanaşı, ənənəvi sənaye sahələrinin də inkişafı üçün səylər göstərilir. Bu sahənin tam həyata keçirilməsi və inkişafı üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2032 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərxalça” ASC yaradılmışdır, 5 may 2016-cı ildə təsis edilmişdir. Ölkədə xalçaçılığın inkişafı üçün bir sıra təşəbbüslər həyata keçirilir. Belə ki, Azərbaycan Prezidentinin iştirakı ilə “Azərxalça” ASC respublikanın 20 yerində, o cümlədən Füzul rayonunun Horadiz, Şəmkir, Quba, Xaçmaz, İsmayıl, Lənkəran və Ağdamda xalça fabrikləri yaradılıb. Azərbaycanda daha bir xalça fabriki tikilir. Bundan əlavə, 15 dekabr 2017-ci il tarixində Sumqayıt “Azərxalça” Kimya Sənaye Parkı ASC-də respublikamızda rəqabətqabiliyyətli xalça və xalça məmulatlarının yeni texnologiyalar əsasında istehsalının təşviqi məqsədilə respublika Prezidentinin iştirakı ilə ilkin açılış mərasimi keçirilmişdir. Bununla yanaşı, xammal bazasını təmin etmək üçün respublikanın beş şəhər və rayonunda (Naxçıva, Bərdə, Şabra, Qobusta və Sabirabad Sənaye Zonası) yun və təbii boyaq tədarükü məntəqələrinin tikintisinə başlanılıb. Müstəqil ölkələrimizin sənaye potensialının təbliği məqsədilə yaradılmış Ağdam sənaye parkına sahibkarlar böyük maraq göstərirlər. Ağdam sənaye parkının

hazırlanması, infrastrukturun qurulması, investorların cəlb edilməsi istiqamətində fəal iş aparılır. Şikayətlərin ümumi investisiya dəyəri manatdan artıqdır. Hazırda bu investisiya layihələri qiymətləndirilməkdədir və yaxın vaxtlarda icrasına başlanılacaq. Artıq 5 sahibkara sənaye parkının rezidenti statusu verilib. Ağdam Sənaye Parkının 5 rezidentinin investisiyaları 37 milyon manata yaxın qiymətləndirilir (<https://economy.gov.az/article/agdam-senaye-parkinin-rezidentleri/32325>).

Araz Vadisi İqtisadi Zonasının sənaye parkı 200 hektar ərazini əhatə edir və minalardan təmizlənilib. Bu günə kimi 130 hektardan çox sahə təmizlənilib. Sənaye parkının konseptual planı hazırlanıb. Sakinlər bütün lazımi infrastrukturla təmin olunacaqlar. Yaxın vaxtlarda Sənaye Parkında sosial zonanın təşkili üçün konteynerlər quraşdırılacaq. Qeyd edək ki, hazırda ölkədə 7 sənaye parkı və 5 sənaye rayonu fəaliyyət göstərir. Bu günə kimi 89 sahibkarlıq subyektini sənaye zonalarının rezidenti statusu alıb, onlardan 55-dən çoxu istehsala başlayıb. Bu günə qədər sahibkarlar tərəfindən sənaye zonalarına 6,2 milyard ABŞ dollarından çox investisiya qoyulub, 9,5 minə yaxın iş yeri yaradılıb. Növbəti mərhələdə sənaye zonalarında mövcud layihələrə əlavə olaraq 400 milyon manat investisiya yatırılması və 2 minə yaxın iş yerinin yaradılması nəzərdə tutulur. 2019-cu ildə “Azərbaycan Respublikasının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” qəbul edilib. Proqramın əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası regionlarının davamlı və tarazlı inkişafını, o cümlədən davamlı inkişaf prinsiplərinə əsaslanan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatı, yüksək standartlara cavab verən sosial müdafiəni, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadəni və davamlı inkişafı təmin etməkdən ibarətdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün Dövlət Proqramında aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

Cədvəl 8: 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan vəzifələr

Regionlarda investisiya və innovasiya fəallığının artırılması üçün tədbirlərin görülməsi; qabaqcıl texniki avadanlıq və texnologiyaların tətbiqi əsasında yerli iqtisadi (təbii-iqtisadi, istehsal-texniki və elmi-texniki) potensialın gücləndirilməsi və təsərrüfat dövriyyəsinə mümkün qədər tam cəlb edilməsi; İqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin genişləndirilməsi (digər müqayisəli üstünlüklərin, əlavə dəyərli məhsul və xidmətlərin inkişafı) və səmərəliliyin artırılması yolu ilə rəqabət qabiliyyətinin artırılması; ölkənin mühüm ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin yüksəldilməsi; ekoloji cəhətdən təmiz məhsulların istehsalının artırılması;	Regionlarda turizmin müxtəlif növlərinin inkişafının dəstəklənməsi, o cümlədən turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi; Sosial xidmətlərin çeşidinin artırılması, keyfiyyətinin yüksəldilməsi və onların aztəminatlı insanlar üçün əlçatanlığının təmin edilməsi; Regionların davamlı inkişafının təmin edilməsi, rahat yaşayış şəraitinin yaradılması, regionlarda, o cümlədən kənd yerlərində həyat tərzinə müsbət münasibətin formalaşdırılması; Regionlarda əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, yoxsulluğun azaldılması, o cümlədən həssas qrupların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi; Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatların davamlı idarə olunmasının etibarlılığının artırılması; regionlarda bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin genişləndirilməsi;
---	---

Mənbə: Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı

Regionların inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara investisiya qoyuluşunun artırılması, aqrotexniki və aqrokimyəvi xidmətlərin yaxşılaşdırılması, yeni texnika ilə təchiz edilməsi, seleksiya və toxumçuluğun inkişaf etdirilməsi, yüksək məhsuldar bitki sortları və seleksiya materialları ilə təmin olunması üçün baytarlıq xidmətinin təşkili istiqamətində həyata keçirilən digər tədbirlərlə yanaşı, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara aqrotexniki və aqrokimyəvi xidmətin yaxşılaşdırılmasına xidmət edir, mövcud emal müəssisələrinin müasirləşdirilməsi, yenilərinin tikintisi, intensiv texnologiyaların tətbiqi və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatı məhsullarının intensiv artırılması üçün prioritet istiqamətlərdən birinə çevrilməlidir. Eyni zamanda, prioritet qaydada “Aqrolizinq”ə vəsaitlərin ayrılması mövcud ehtiyatların səfərbər edilməsinə şərait yarada bilər. “Aqrolizinq” ASC yaradıldıqdan indiyədək dövlət büdcəsindən texnika və

avadanlıqların alınması üçün 100 (yüz) milyon manat vəsait ayrılmışdır. Təkcə 2018-ci il üçün 1346 traktor, 692 kultivator, 259 kultivator, 101 pambıqyığan, 118 taxılıyığın kombaynı, 65 gübrə səpən maşın, 212 çiləyici və çiləyici, 219 şum, 588 traktor qoşqu və s. kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılara icarəyə verilir və ya lizinq yolu ilə satılırdı. Beləliklə, hesab edirik ki, yeyinti sənayesini inkişaf etdirmək üçün ilk növbədə kənd təsərrüfatına investisiya qoymaq lazımdır. Bu investisiyalar istehsal və xidmət sahələrinin genişləndirilməsi, maddi-texniki bazanın möhkəmləndirilməsi, sənayenin inkişafı ilə bağlı infrastrukturun yaradılması, texnologiyaların yenilənməsi və s. istiqamətləndirilməlidir (Hüseynova N.R., 2020: s.118).

Sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmağa xidmət edən idarəetmə qərarlarının səmərəliliyini artırmaq üçün sürətlə dəyişən xarici mühitdə ayrı-ayrı subyektlərin qarşılıqlı əlaqələrinin bütün kompleksini nəzərə almalı, strateji tədbirlər kompleksini formalaşdırmalı olan sistemli bir yanaşma lazımdır. İntestisiyaların idarə edilməsi mexanizmlərinin rasionallaşdırılması, investisiyaların artırılması, investisiyaların ölkənin yüngül sənayesinin potensialından istifadə edilməsi zəruridir. Yüngül sənayenin sosial-iqtisadi inkişafının müxtəlif ssenarilərinin formalaşdırılması prosesi üçün hansı resursların kifayət etmədiyini də müəyyən etmək lazımdır. Bu tədbir idarəetmə qərarlarının qəbulu ilə əlavə resursların cəlb edilməsinə xidmət edəcək. Bu resurslar xarici mühitdə baş verən mənfi və müsbət dəyişiklikləri nəzərə almaqla sənayenin strateji mərhələdə səmərələşdirilməsinə əsas verir. İntestisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması mexanizminin sadələşdirilməsi üçün dövlətin və sənayenin məhdud investisiya resurslarını yüngül sənayenin alt sahələrində cəmləşdirmək lazımdır (Zeynalov S., 2019: s.100).

Qeyd olunanları və ölkədə investisiya qoyuluşu üçün əlverişli şəraiti nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, sənaye müəssisələrinin əlaqələndirilmiş inkişafını təmin etmək məqsədilə aşağıdakı prioritet sahələrə daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün geniş imkanlar mövcuddur:

- yerli texnologiyalara əsaslanan kiçik kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələri şəbəkəsinin yaradılması, xüsusilə kənd yerlərində ət, süd, meyvə-tərəvəz emalı, şərabçılığın inkişafına investisiyaların artırılması;

- emal sənayesi müəssisələri üçün köməkçi materialların (şüşə, plastik qablar, tıxaclar, yeşiklər və s.) istehsalı müəssisələrinin yaradılması;

- nəqliyyat, yollar, anbarlar, soyuducular və s. bölgələrdə. infrastrukturun təkmilləşdirilməsi, sosial obyektlərin inkişafı üçün şərait yaradılması;

- regionlarda həm istehsal, həm də emal ilə məşğul olan mövcud kənd təsərrüfatı müəssisələrinin (o cümlədən sənaye müəssisələrinin) dəstəklənməsi və onların imkanlarının artırılması;

- ərzaq məhsullarının tədarükü və ixracında rol oynayan rəqabətqabiliyyətli müəssisələr tərəfindən sistemli və məqsədyönlü tədbirlər, xüsusilə idarəetmə tədbirləri gücləndirilməlidir;

Beləliklə, qeyd olunanları nəzərə alaraq kənd təsərrüfatı və emal məhsullarının həcmi artırmaq, sənaye müəssisələrinə lazımi investisiyaları artırmaq olar.

3.2. Müəssisələrə xarici investisiyaların cəlbediciliyinin yüksəldilməsi yolları

Milli iqtisadiyyatın ən mühüm istiqaməti iqtisadiyyatın innovativ komponentləri əsasında dayanıqlı inkişafına keçiddir. Bu gün ölkənin rəqabətqabiliyyətli texnoloji və innovativ potensialının inkişafı əsas problemlərdən biridir. Milli iqtisadiyyatın innovativ inkişafının əsas problemlərinin həlli birbaşa xarici investisiyaların cəlbediciliyindən asılıdır. Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkənin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biridir. Çünki bu cür investisiyalar qabaqcıl texnologiyaların, avadanlıqların və nou-hauların idxalının təmin edilməsi, bu əsasda texnoloji strukturun yenilənməsi, sənaye istehsalının canlanması və artırılması baxımından mühüm rol oynayır (Yəhyayeva A.Y., 2019: s.72).

İnvestisiya mühitini yaratmaq prosesi hər bir ölkə üzrə iqtisadi siyasətin strateji istiqamətindən biridir. Burada mühüm səbəb iqtisadi inkişafda davamlı

investisiya üzrə resurslara və maliyyə təhlükəsizliyinə ehtiyacdır. Dövlətin optimal investisiya siyasətini formalaşdırmaq üçün bütün məsələləri hərtərəfli təhlil etmək və uzun müddətə investisiya siyasətinin əsas istiqaməti kimi qəbul edilmiş mexanizmləri əsaslandırmaq lazımdır. Eyni zamanda, investisiya mühitinin səmərəliliyini təmin etmək üçün seçilmiş analitik metodların və strateji yanaşmaların əhəmiyyətini xatırlamaq lazımdır. Aparılmış tədqiqatlar və araşdırmalar göstərdi ki, ölkədə sosial və iqtisadi problemləri göstərən balanslaşdırılan investisiya siyasəti olmadan mövcud sosial-iqtisadi problemləri həll etmək, yeni iqtisadi artım mənbələri yaratmaq mümkün deyil. Belə demək olar ki, investisiya axın və resursları multiplikator effektin nəticəsi olaraq iqtisadi inkişaf proseslərini stimullaşdırır və sürətli edir. Bu məsələlərdə dövlətin rolu, ilk olaraq, investisiyalar üzrə fəaliyyətin faydalı təşkil olunması və cəlbedici investisiya mühitinin yaradılması üçün sistemli tədbirlərin görülməsindədir. Dövlət, xüsusən də investisiya üzrə mühitə təsir göstərən daxili və xarici amillər ciddi şəkildə qiymətləndirilməli, adekvat olaraq kompleks şəkildə tədbirlər nəzərə alınmalıdır. Bütövlükdə ölkədə investisiya mühitinin formalaşması proseslərinə təsir göstərən hər bir element və komponentin iqtisadi, siyasi, təşkilati-hüquqi aspektlərinin və onların mexanizmlərinin səmərəliliyinin öyrənilməsi, səbəblərin müəyyən edilməsi, nöqsanların aradan qaldırılması yollarının müəyyən edilməsi və s. cəlb investisiya proseslərinin sabitliyini təmin etmək üçün çoxfunksiyalı mexanizmlərlə təmin edilməlidir (<http://www.geostrategiya.az/news.php?id=43>).

Aşağıdakı sxem 1-də təqdim olunan müasir dövrdə investisiya mühitinin formalaşması proseslərinin və mexanizmlərinin təhlilinə nəzər salsaq, strateji əhəmiyyət kəsb edən yanaşmalar və mexanizmlər əvvəllər qeyd edildiyi kimi, mürəkkəb və sistemli əlaqələri müəyyən edir. Şübhəsiz ki, investisiya mühitinin səmərəliliyi prinsiplərini müəyyən etmək üçün ilk növbədə, investisiya mühitinin formalaşdırılması üzrə optimal dövlət siyasətinin təmin edilməsi, habelə bu siyasətin iş alətlərinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi zəruridir. İnvestisiya

mühitinin müvafiq infrastruktur potensialının formalaşdırılması, texnologiya və innovasiya bazarlarının inkişafı, ölkədə makroiqtisadi sabitliyin qorunması, bank, kredit və sığorta sistemlərinin inkişafının təmin edilməsi və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi son nəticədə investisiya mühitinin cəlbediciliyinin artırılmasına mühüm təsir göstərir

Sxem 1: Müasir dövrdə investisiya mühitinə formalaşması proseslərinin və mexanizmlərinin blok diaqramı

Mənbə: <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=43>

Qeyd etmək olar ki, Azərbaycanın iqtisadiyyatı iqtisadi çağırışlar və qlobal dəyişikliklərə uyğun olaraq intensiv modernləşmə və təkmilləşmə mərhələsinə qədəm qoyub. Belə ki, milli iqtisadiyyatımızın strateji hədəflərinin müəyyən edilməsi və milli iqtisadiyyatın 11 əsas istiqaməti üzrə praktiki yanaşma və mexanizmlərin müəyyən edilməsi və ən səmərəli nəticələrin əldə edilməsi istiqamətində davamlı tədbirlər həyata keçirilir (<http://www.geostrategiya.az/news.php?id=43>).

Birbaşa xarici investisiyalar prosesinin çoxşaxəliliyi daxili və xarici şəraitin xüsusiyyətləri və investisiya prosesinin perspektivli imkanlarının qiymətləndirilməsi ilə müəyyən edilir. Cədvəl 9 bir sıra ölkələrin birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinə yanaşmalarının təhlilinin nəticələrini təqdim edir.

Bir sıra ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, xarici investisiyaları cəlb etmək üçün xüsusi qurumların açılması lazımdır. Onların düzgün təşkili ölkəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, həm də ölkənin müsbət imicinin yaradılmasında, beynəlxalq səviyyədə biznes mühitinin yaradılmasında mühüm alət rolunu oynayır. İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. Sənayeləşmiş ölkələrdə birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması praktikasında maliyyə alətləri üstünlük təşkil edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün maliyyə və vergi güzəştləri üstünlük təşkil edir. Ən çox istifadə edilənlər bunlardır: idxal olunan istehsal avadanlığı üçün güzəştli gömrük rüsumları (bu, sənaye ölkələrinin əksəriyyətində sənaye avadanlıqlarının aşağı rüsum dərəcələrinə görə səmərəsiz tədbirdir), korporativ gəlir vergisi dərəcələrinin azaldılması və vergi tətilləri. İnkişaf etməkdə olan ölkələr və keçid iqtisadiyyatı olan ölkələr birbaşa xarici investisiyaları təşviq edən hökumət siyasətini həyata keçirərkən ilk növbədə vergi güzəştlərindən faydalanırlar.

Cədvəl 9: Birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması alətləri

Ölkələr	Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması alətləri
ABŞ	Vergi güzəştlərinin verilməsi, o cümlədən güzəştli bank kreditləri, innovativ qrantlar; ABŞ iqtisadiyyatına milli və xarici investisiyaların stimullaşdırılması üçün SelectUSA proqramı (xarici investitorlara informasiya yardımının göstərilməsini, xarici investisiyalara qarşı inzibati maneələrin azaldılmasını nəzərdə tutur).
Almaniya	Vergi güzəştləri, vergi tətilləri, güzəştli amortizasiya sistemi, əlverişli şərtlərlə kreditlərin alınması
Böyük Britaniya	Sadələşdirilmiş gömrük və inzibati prosedurlar və güzəştli vergi dərəcələri tətbiq olunan "azad zonalar" və "sahibkarlıq zonaları" nın yaradılması; kiçik və orta şirkətlərə güzəştli şərtlərlə daşınmaz əmlakın verilməsini nəzərdə tutan Regional İnkişaf Agentlikləri tərəfindən həyata keçirilən proqramlar; xarici investitorlara viza və yaşayış icazəsi almaq üçün güzəştli şərtlər.
Braziliya	Faiz və dividend şəklində gəlir vergilərinin azaldılması və ya azad edilməsi, sektoral, regional stimullar, xüsusi ixrac zonalarının yaradılması.
Cənubi Koreya	Vergi tətilləri, elmi-tədqiqat layihələri üçün nağd qrantlar, işçilərin işə qəbulu və tədrisinə maliyyə dəstəyi, müəyyən müddətə torpaq icarəsindən azad olmaq və ya onun azaldılması.
Çin	Azad iqtisadi zonaların yaradılması; birbaşa xarici investisiyalar üçün üstünlüklər: birgə müəssisələr üçün vergi güzəştləri; istehsal üçün zəruri olan xammal, material və avadanlıqları sərbəst idxal etmək hüququ; lisenziyalaşdırma prosedurlarının sadələşdirilməsi; dövlət zəmanəti; bir sıra ağır yerli ödənişlərin ləğvi
Hindistan	Birbaşa xarici investisiyalar üçün təsdiqləmə prosedurundan keçmə müddətinin sadələşdirilməsi və azaldılması; birbaşa xarici investisiyaların cəlb olunmasına cavabdeh qurumların yaradılması; birbaşa xarici investisiyalar üçün üstünlüklər: vergi tətilləri, vergi güzəştləri, sürətli amortizasiyadan istifadə icazəsi.
Fransa	Innovasiya klasterlərinin yaradılması və dəstəklənməsi, xüsusi iqtisadi zonaların - texnoparkların yaradılması, xarici investitorlara dövlət xidmətləri sahəsində yardım, vergi və inzibati şərtlərlə zəmanət.
İrlandiya	Müəssisələrin gəlir vergisi, avadanlıq, torpaq, binadan istifadə, kadr hazırlığı, elmi-tədqiqat işləri, ölkədə filial açan xarici şirkətlər üçün vergi güzəştləri
Polşa	Azad iqtisadi zonalarda mənfəət və əmlak vergisindən azadolma, investisiya qrantları, yeni texnologiyaların ödənilməsi və yaradılması ilə əlaqədar güzəştlər.
Yaponiya	Yüksək gəlirli işlə məşğul olan xarici şirkətlərə subsidiyalar; əsas vəsaitlərin (torpaq, tikililər, maşın və avadanlıqlar) alınması, habelə elmi-tədqiqat işləri üçün maliyyə proqramları; ticarət və investisiya sahəsində xidmət; vergi güzəştləri.

Mənbə: Yəhyayeva A.Y., 2019: s.73

Qlobal iqtisadi çağırışlar kontekstində müasir dövrdə sənaye müəssisələrində investisiya prosesinin səmərəliliyinin təmin edilməsi və uyğun mexanizmləri dünyanın təcrübəsinə uyğun təkmilləşdirilməsindən ötrü bir çox məsələlər üçün diqqətlərin artırılmasını vacib hesab olunur:

- global maliyyə və iqtisadi təhdidlər şəraitində ölkəmizdə daha güclü fəaliyyətdə olan mexanizmləri investisiyanın siyasətini formalaşdırmalıdır. Bununla əlaqədar konseptual və strateji yanaşmalar müəyyən etməlidir;

- milli iqtisadiyyat üzrə inkişafın strateji məqsədləri konteksti olaraq dövlətin investisiya siyasətində gücləndirilməni təmin etmək və daha sərfəli praktiki mexanizmləri tətbiq etmə proseslərini sürətləndirilməlidir;

- investisiya mühiti üzrə investisiyanın cəlbediciliyini və səmərəliliyini artırmaqdan ötrü beynəlxalq təcrübə ilə özünü doğruldan fəaliyyətdə modellərin fundamental öyrənilməsinin və bu təcrübələrin mütərəqqi nümunələrini tətbiq etmək iqtisadi inkişafın strateji məqsədləri nəzərə alınmaqla nəzərdən keçirilməli və həyata keçirilməlidir;

- qeyri-neft sektorunun əsas istiqamətlərində iri investisiyalar və innovasiya layihələri hazırlamaq və onlar üzrə səmərəliliyin təmin olunması üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi;

- ölkə üzrə investisiya mühitini formalaşdırma prosesinin intensivləşməsi və bunun ilə əlaqədar fəaliyyət mexanizmlərini təkmilləşdirmək məqsədilə investisiyaların cəlb edilməsi, köçürülməsi, idarə edilməsi və s. üzrə iqtisadi, hüquqi, institusional mexanizmləri yeniləmək və təkmilləşdirilməni təmin edilməlidir.

Ümumiyyətlə, sənaye müəssisələrinə xarici investisiyaları cəlb etmək üçün onları stimullaşdırmaq lazımdır, bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur:

- inflyasiyanın azaldılması;

- sadələşdirilməsi və istehsalın stimullaşdırılması məqsədilə vergi qanunvericiliyinə yenidən baxılması;

- uzunmüddətli investisiya banklarına, yerli və xarici investitorlara vergi güzəştlərinin verilməsi;

- xarici investisiyaların siyasi və kommertiya risklərindən sığortalanması sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi;

- investisiya layihəsinin müxtəlif iştirakçıları arasında risklərin bölüşdürülməsi üçün effektiv mexanizm tətbiq etmək və s.

Bu tədbirlərin həyata keçirilməsi sənaye müəssisələrinə xarici investisiyaların fəal şəkildə cəlb edilməsinə və investisiya mühitinin sabitliyini təmin etməyə imkan verəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sənaye müəssisələrinin investisiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsi tək cə taktiki deyil, həm də strateji vəzifədir. Onun həlli ən müasir sənaye texnologiyalarının mənimsənilməsi, sənayenin davamlı inkişafı, əhalinin məşğulluğunun və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, iqtisadi artımın, sosial-iqtisadi sabitliyin və sosial təminatın təmin edilməsi problemləri ilə bağlıdır. Maliyyələşdirmə mənbələri üzrə əsas kapitalla investisiyaların strukturunda büdcə vəsaitlərinin xüsusi çəkisi artmaqda davam edir. Dissertasiya işində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir:

1. dissertasiya tədqiqatında sənaye müəssisələrində investisiya mahiyyətinin müəyyənləşdirilməsi və onların formalaşdırılmasının aydınlaşdırılması üçün müxtəlif nəzəri yanaşmalar ümumiləşdirilmişdir;

2. investisiyalar biznesin müxtəlif sahələrinə investisiya qoyulan bütün növ aktivlərin məcmusu kimi başa düşülməlidir. Sənaye müəssisələrində investisiya fəaliyyətinə və investisiya layihələrinin həyata keçirilməsinin səmərəliliyinə təsir edə bilən amilləri müəyyən etməyə imkan verir. İntestisiya siyasətini dövlətin investisiya fəaliyyətini stimullaşdırmaq, əlverişli şərait yaratmaq üçün məqsədyönlü tədbirlər kompleksi kimi nəzərdən keçirilir;

3. dəlillərə əsaslanan investisiya siyasəti iqtisadi artımın, elmi-texniki tərəqqinin sürətləndirilməsinin, milli istehsalın səmərəliliyinin artırılmasının ən mühüm amilidir. Sənaye müəssisələrinə investisiya qoyuluşları ilə ölkə iqtisadiyyatının vəziyyəti arasında əlaqəni tədqiq etməklə səmərəli mexanizmlər tapmaq olar;

4. investisiyalar ilk növbədə elmi-texniki siyasət vasitəsilə milli iqtisadiyyata təsir göstərir. Bu, istehsalın genişlənməsinə, onun texniki səviyyəsinin yüksəldilməsinə, əsas fondların həddindən artıq mənəvi və fiziki köhnəlməsinin qarşısının alınmasına, rəqabətqabiliyyətli məhsulların istehsalının təmin edilməsinə xidmət edir. Müasir şəraitdə sənaye müəssisələrinə qoyulan investisiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da istehsalın artırılmasına imkan verir.

Sənaye müəssisələrinə investisiya cəlbediciliyinin artırılması problemlərinin sistemli həlli üçün onun strukturunun, o cümlədən xarici investisiyaların strukturunun öyrənilməsi və təkmilləşdirilməsi vacibdir. Həmçinin ölkəyə daxilolma və investisiyaların səmərəliliyi məsələlərinə diqqət yetirilməlidir. Qlobal maliyyə çağırışlarından çıxış edərək növbəti illərdə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı müəssisələrinin investisiya cəlbediciliyinin artırılması və təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bunun üçün aşağıdakı təklifləri vermək olar:

1. investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmlərinin yenilənməsi və bu sahədə dünya təcrübəsinin qabaqcıl mexanizmlərinə üstünlük verilməsi;

2. sənaye müəssisələrinin yüksək texnologiyalar əsasında modernləşdirilməsi proseslərini başa çatdırmaq və bu sahəyə xarici investisiyaların cəlb edilməsinin stimullaşdırılması üçün tədbirlər görmək;

3. Respublikanın regionlarında fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin strateji əhəmiyyəti nəzərə alınaraq, onların maddi-texniki bazasının gücləndirilməsi və bunun üçün məqsədyönlü investisiyaların yönəldilməsi üçün strateji yanaşmalar təmin edilməlidir və s.;

4. sənaye müəssisələrinin investisiya cəlbediciliyinin artırılması üzrə kompleks dövlət proqramını işləyib hazırlamaq lazımdır. Onun əsas istiqamətləri sənaye müəssisələrinin investisiya potensialının hərtərəfli qiymətləndirilməsi və investisiya fəaliyyətinin daxili amillərinin keyfiyyətcə təkmilləşdirilməsi olmalıdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abbasova N.H., Atakişiyev M.C., Nurəliyeva R.N. (2012), “İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili”, Bakı, Azərneşr, 251 səh.
2. Aslanov H.H. “Xarici investisiyaların cəlb edilməsi və onlara təsir edən amillərin təhlili”, Bakı Universitetinin Xəbərləri 2012, №1, Sosial-siyasi elmlər seriyası səh.79-87.
3. Ağdam Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021-ci il 28 may.
4. Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, 2021.
5. Azərbaycan Respublikasında 1995-1998-ci illərdə dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsinin Dövlət Proqramı. N1120, 1995, səh.1-14, Link: <http://www.eqanun.az/framework/9472> .
6. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün dövlət proqramı, 2014.
7. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019–2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı.
8. Azərbaycan rəqəmlərdə, Statistik məcmuə, Bakı, 2021, 200 səh.
9. Azərbaycanın sənayesi, Statistik məcmuə, ARDSK, 2021, 243 səh.
10. Əliyev R., Novruzov N., Məmmədov M. (2005), “İnvestisiyaların maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi”, Bakı, Elm, 240 səh.
11. Əliyev T. (2003), “İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi”, Bakı, Nurlan, 193 səh.
12. Əlixanov A. “Xarici investisiyaların təhlili və qeyri-neft sektoru üzrə investisiyaların artırılmasının müasir istiqamətləri”, İPƏK YOLU, 2020, №.3, səh.20-29.

13. Cəfərova E., Hüseynov V., Bağirov O., Hacıyev Ş., Əsgərova R. (2021), “44 günlük Qarabağ müharibəsi: mülahizə və nəticələr”, Bakı, AirCenter, 36 səh.
14. Həsənov N. (2003), “İnvestisiya strategiyasının formalaşdırılması və modernləşdirilməsinin inkişaf problemləri”, Bakı, Qanun, 357 səh.
15. Hüseynova N.R. “Azərbaycanda yeyinti sənayesinin inkişafı və investisiyanın prioritet istiqamətləri”, Audit, 2020, Cild 27, səh.113-122.
16. İbrahimov İ.H., Kərimov K.S. (2017), “Sənayedə investisiya və innovasiya fəaliyyəti”, Bakı, Qanun, 254 səh.
17. Məhərrəmov A., Aslanov H. (2008), “Xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi”, Bakı, Zərdabi-ZTD, 399 səh.
18. Mehtiyev A. (2017), “İnvestisiyaların stimullaşdırılması siyasəti: onu necə gücləndirmək olar?”, SBİİYF, 48 səh.
19. Mingəçevir Sənaye Parkı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 fevral 2015-ci il tarixli 1077 nömrəli Sərəncamı.
20. Sadıqlı Ş. “Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması, innovasiyaların tətbiqi və bu sahədə atılmış addımlar” Statistika xəbərləri, 2017, № 3. səh.39-47.
21. Sumqayıt Kimya Sənaye Parkının yaradılması haqqında 2011-ci il 21 dekabr tarixli 548 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı.
22. Vəliyev D. “Birbaşa xarici investisiyalar Azərbaycanda beynəlxalq kapital hərəkətlərinin 87 forması kimi”. AMEA Xəbərləri, İqtisadiyyat seriyası, 2005, №2, səh.361-368.
23. Yəhyayeva A.Y. “Birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi yolları və bu sahədə dünya təcrübəsi”, Sumqayıt Dövlət Universiteti, “ELMİ XƏBƏRLƏR”, Sosial və humanitar elmlər bölməsi, 2019, Cild 15, № 4, səh.72-75.
24. Zeynalov S. “Azərbaycan yüngül sənayesində investisiya proseslərinin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri” Elm və İnnovativ Texnologiyalar Jurnalı, 2019, səh.95-106.

İngilis dilində

1. Anastasiya M.G., Vladimir Y., Konyukhov V.Y., Roman S.Z. Factors affecting investment activity, “Corresponding authoConference on Land Economy and Rural Studies Essentials 2021”, p.885-889.

2. Konyukhov V.Y., Stefanovskaya O.M., Shamarova N.A. “Investment in alternative energy sources”, European proceedings of social and behavioural sciences, 2018, 50, p.1124-1129.

Türk dilində

1. Akın O., Eser E.D. “İşletme Sermayesi Yönetimi: Mermer İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma”. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi 2014, 16 (27), s.45-55.

2. Bahşayış F. (2005), “Şirketlerin sermaye yapısını etkileyen faktörler ve kriz dönemlerinde şirket davranışlarında meydana gelen değişiklikler”, s.40.

3. Coşkun E., Kök D. “Çalışma Sermayesi Politikalarının Karlılık Üzerine Etkisi: Dinamik Panel Uygulaması”, Ege Akademik Bakış, 2011, Cilt:11, s.75-85.

4. Günay K. “Doğrudan yabancı yatırımlar’ın tüketiciler tarafından yerel olarak algılanmasında etkili olabilecek faktörlerin değerlendirilmesi”, Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (ISSN: 2146-3417), 2014, Cilt: 3, Sayı: 1 s.15-37.

5. Serhat A., Mustafa U. “Doğrudan yabancı sermaye yatırımları”, Social Sciences Studies Journal, 2017, s.1-11.

6. Tuğba N.T. “Çalışma Sermayesi Yatırım ve Finansman Politikalarının Firma Karlılığına Etkisi”, BIST-30 Firmaları Üzerine Panel Veri Analizi International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 2019, s.88-106.

Rus dilində

1. Асланов М.А., Гребеник В.В. “Основы анализа инвестиционной стратегии и политики компании”. Вестник Евразийской науки, 2018, №2, с.1-6.
2. Бычкова С.М., Макарова Н.Н., Жидкова Е.А. (2017), “Анализ инвестиционной стратегии с позиций стейкхолдерской теории”. Учет. Анализ. Аудит, с.33-38.
3. Валдайцев С.В. (2008), и др, “Инвестиции”, М., Проспект, стр.584.
4. Губанова Е.В. “Оценка инвестиционных рисков при разработке инвестиционной стратегии”, Вестник воронежского института экономики и социального управления, 2017, №3, с.28-34.
5. Гюльалиев М., Алиев Р. “Влияние иностранных инвестиций, вложенных в нефтяную промышленность Азербайджана, на внешнеторговые отношения”, Економічний вісник Донбасу, 2015, № 2(40), с.66-71.
6. Лукасевич И.А. (2011), “Инвестиции: Учебник”. И.А. Лукасевич. М., Вузовский учебник, Ю ИНФРА-М, с.413.

İnternet resursları

1. https://republic.preslib.az/az_c2.html
2. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4788>
3. <https://www.stat.gov.az/source/industry/>
4. <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4785>
5. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>
6. https://economy.gov.az/uploads/fm/files/iqtisadiyyat/2020_Makro
7. <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>
8. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
9. <https://www.cbar.az/>
10. <https://economy.gov.az/article/potensial-investisiya-saheleri/21339>

11. <http://ikisahil.com/post/248463-esas-kapitala-investisiya-qoyulushu-medenchixarma-senayesi-liderliyini-davam-etdirir>
12. <https://economy.gov.az/article/agdam-senaye-parkinin-rezidentleri/32325>
13. <https://president.az/az/articles/view/25305>
14. <http://www.geostrategiya.az/news.php?id=43>
15. <https://banker.az/az%C9%99rbaycanda-2021-ci-ild%C9%99-5-6-iqtisadi-artim-qeyd%C9%99-alindi-93-mlrd-manatliq-udm/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Azərbaycanca sənaye istehsalının strukturu, 2016-2020-ci illər, %-lə.....	39
Cədvəl 2: Fəaliyyət göstərən sənaye müəssisələrinin sayı, vahid.....	40
Cədvəl 3: Azərbaycanın 2014-2019-cu illər ərzində makroiqtisadi göstəriciləri.....	43
Cədvəl 4: İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar (2014-2019), mln. manat.....	44
Cədvəl 5: Sənayedə əsas kapitalla yönəldilən investisiyalar, 2016-2020-ci illər, milyon manat.....	46
Cədvəl 6: Sənayedə əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalardan istifadə edilməsinin strukturu, ümumi yekuna nisbətən faizlə.....	46
Cədvəl 7: Azərbaycan xarici investisiyaların dövrlər üzrə dinamikası, mln. dollar.....	52
Cədvəl 8: 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramında nəzərdə tutulan vəzifələr.....	65
Cədvəl 9: Birbaşa xarici investisiyaların stimullaşdırılması alətləri.....	71

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: 2018-2021-ci illər üzrə ÜDM dinamikası, %-lə.....	38
Qrafik 2: Ağdam rayonunda əsas sənaye göstəriciləri.....	41
Qrafik 3: 2015-2020-ci illər üzrə ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu, mln.manatla.....	44
Qrafik 4: Cəlb olunmuş xarici investisiyalar, milyon manatla.....	54
Qrafik 5: Mədəniyyət sənayesində əsas kapitalla xarici investisiyalar, (mln.manat)	57
Qrafik 6: Emal sənayesində əsas kapitalla xarici investisiyalar, (mln.manat).....	58

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Müasir dövrdə investisiya mühitinin formalaşdırılması proseslərinin və mexanizmlərinin blok-sxemi.....	69
---	----